

א. מבוא

משנה (קאופמן) בבא-קמא, א ז-ט

(ז) ושור המזיק ברשות הניזק כיצד? נח, נגף, נשך, רבץ, בעט, ברשות הרבים משלם חצי נזק, ברשות הנזק: ר' טרפון אומ' נזק שלם וחכמי אומ' חצי נזק.
 (ח) אמ' להם ר' טרפון: מה אם במקום שהקל על השן ועל הרגל ברשות הרבים שהוא פטור החמיר עליהם ברשות הניזק לשלם נזק שלם, מקום שהחמיר על הקרן ברשות הרבים לשלם חצי נזק אינו דין שנחמיר עליה ברשות הניזק לשלם נזק שלם?! אמרו לו: דיו לבא מן הדין להיות כנדון, מה ברשות הרבים חצי נזק ואף ברשות הניזק חצי נזק.
 (ט) אמ' להם: אני לא אדין קרן מקרן ואני אדין קרן מרגל. מה אם במקום שהקל על השן ועל הרגל ברשות הרבים החמיר בקרן, מקום שהחמיר עליהם ברשות הניזק אינו דין שנחמיר בקרן?! אמרו לו: דיו לבוא מן הדין שיהיה כנדון, מה ברשות הרבים חצי נזק אף ברשות הניזק חצי נזק.

מקור ההלכות שבמשנה

כדי להוכיח שקרן חייבת בחצי נזק בחצר הניזק, יוצר ר' טרפון ק"ו מורכב, המתבסס על שלוש הלכות מן המקרא:
 הלכה א: שן ורגל, פטורים ברשות הרבים, שנאמר: "ובער בשדה אחר" (שמות כב, ד) ולא ברשות הרבים.
 הלכה ב: שן ורגל חייבים בנזק שלם בחצר הניזק, שנאמר: "מיטב שדהו ומיטב כרמו ישלם" (שמות כב, ד).
 הלכה ג: קרן חייבת בחצי נזק, שנאמר: "וכי יגף שור איש את שור רעהו ומת, ומכרו את השור החי וחצו את כספו, וגם את המת יחצו" (שמות כא, לה).¹
 במקור להלכה ג אין המקרא עושה הבחנה בין רשות הרבים לרשות הניזק, וקרן מכל מקום חייבת בחצי נזק. חכמים ורבי טרפון חלוקים בשאלת היזק של קרן בחצר הניזק. חכמים אפשר שהם סבורים, שאין לשון המקרא מבחינה בין הרשויות, ולכן ישלם חצי נזק גם ברשות הניזק. רבי טרפון, אפשר שהוא סבור כי זהו תשלום המינימום לכל הרשויות, ומשקולי ק"ו ניתן להוכיח כי יהא חייב חצי נזק נוסף ברשות הניזק.² אם תתקבל דעתו של רבי טרפון בשו"ט שבינו לבין

¹ חכמים אינם חלוקים על רבי טרפון בהלכות אלו אלא בהלכה הנלמדת בק"ו בלבד (=קרן בחצר הניזק). דרשות אלו מוזכרות בפרוש הבבלי למשנתנו (בבלי ב"ק, כו ב). הפטור של שן ורגל ברשות הרבים מוזכר גם במשניות ב"ק ב ב; ו ב וכן בתוספתא (ליברמן) ב"ק א ז, עמ' 3. אבישלום וסטרייך כבר עמד על הניסוח הפורמליסטי הייחודי במשניות אלו כמו במשנתנו, והוא מגיע למסקנה כי לפי המשנה מקום הנזק, הוא הגורם המרכזי לפטור שן ורגל ברשות הרבים: " זוהי שיטה פורמליסטית יותר, הדורשת את הגדרת המיקום ברשות הרבים ואינה מתחשבת באופן בו התנהגה הבהמה". א' וסטרייך, "דין שן ברשות הרבים - מגמות בתורת התנאים", דיני ישראל כג (תשס"ח) עמ' 81.

² גם תיאור פשטני זה של המחלוקת, המתבסס בעיקר על לשון המקרא 'עמוסי' בתובנות פרשניות רבות המנסות להאיר את המחלוקת במשנתנו מזווית זו של הצמידות ללשון המקרא. לדוגמא: מהו פשוטו של מקרא, כדעת חכמים או כדעת רבי טרפון? ומהו התשלום הנוסף בחצר הניזק? לתשובות על השאלות האחרונות קשר הדוק, לכל הדיון בהמשך, וההצמדות לכל אחת מן התובנות הללו 'נוררתי' פרשנות מקיפה בשאר חלקי הסוגיה. ראה לדוגמא את פרשנות הצ"ח (ציון לנפש חיה, יחזקאל סג"ל הלוי לנדא, ירושלים, תשנ"ה, פירוש לבבלי ב"ק יח, ע"א, ד"ה: אמנם) "אמנם הא דסברי רבנן דיו אף דמפריך ק"ו היינו דווקא היכא שהק"ו הוא בא לסתור קרא מפורש, כגון קרן דכתיב וחצו את כספו דמשמע חצי נזק ומגופו דווקא, וסתמא כתיב דמשמע בין ברשות הרבים ובין ברשות הניזק, ובא הק"ו לסתור הקרא ולומר דברשות הניזק אין הדין כמו שכתוב בקרא, משום הכי אמרינן 'דיו' אף דמפריך ק"ו, כדי לקיים המקרא שיהא מקרא מלא...". זוהי פרשנות הדנה בשאלה מהו פשוטו של מקרא. על פי הצ"ח הק"ו של רבי טרפון "בא לסתור" את פשט המקרא ולכן, כאשר הידיו פורך את הק"ו יש

חכמים, ניתן יהיה לקבוע כי 'פשוטו של מקרא' עוסק ברשות הרבים בלבד, שהרי ברשות הניזק משלם נזק שלם.

דיון במבנה הסכמאטי של ק"ו א במשנה

מבנהו הסכמאטי של ק"ו א במשנה יהיה כך:

מקום (א)	{	(1) שן ורגל ברשות הרבים הקל - פטור.
		(2) שן ורגל ברשות הניזק החמיר - משלם נזק שלם.
מקום (ב)	{	(3) קרן ברשות הרבים החמיר - משלם חצי נזק.
		(4) קרן ברשות הניזק החמיר - משלם נזק שלם.

ממקום א, יוצרים את ההכללה, שרשות הניזק חמורה מרשות הרבים ביחס לדיני נזיקין.³ על בסיס הכללה זו מבקש רבי טרפון שקרן ברשות הניזק תשלם נזק שלם שהרי ברשות הרבים הוא משלם חצי נזק. זהו ק"ו ממנף שעליו אמרו חכמים 'דיו': "מה ברשות הרבים חצי נזק, ואף ברשות הניזק חצי נזק".⁴ 'הידיו' מבקש להשוות את הדין בין (3) לבין (4), בין 'קרן ברשות הרבים' לבין 'קרן ברשות הניזק'.

בתגובה, רבי טרפון מכריז: "אני לא אדון קרן מקרן, ואני אדון קרן מרגל". הדין שעליו מדבר רבי טרפון בק"ו א הוא, ההשוואה בין (3) ל-(4). ק"ו א בלשון רבי טרפון קרוי 'קרן מקרן', וק"ו ב, קרוי בפיו 'קרן מרגל'.⁵ הוא אינו מסתפק בהכרזה 'מתודולוגית' זו, ומבהיר את דבריו על ידי ניסוח ק"ו ב. לא ברור מתגובתו האם הוא מקבל את 'דיו' א או לא. אין הכרע מלשונו גם בשאלה האם ק"ו ב הוא 'לשיטתו' או 'לשיטתם' של חכמים, שהרי אם ק"ו ב תקף יותר מק"ו א, מדוע לא הציג אותו ראשונה?⁶

דיון במבנה הסכמאטי של ק"ו ב במשנה

מבנהו הסכמאטי של ק"ו ב במשנה יהיה כך:

מקום (א)	{	(1) שן ורגל ברשות הרבים הקל
		(2) קרן ברשות הרבים החמיר
מקום (ב)	{	(3) שן ורגל ברשות הניזק החמיר
		(4) קרן ברשות הניזק החמיר

השוואת ק"ו ב לק"ו א מעלה שני הבדלים עיקריים: האחד, 'היפוכיות' בסדר ההלכות בין (2) ל (3), השני, ביטול 'הקביעה הנורמטיבית' המפורשת שבק"ו א, ובמקומה 'הסתפקות' במונח הלוגי הקל/החמיר, המשמש כעת בתפקיד 'הקביעה הנורמטיבית' הבלתי מפורשת. למעשה הפך להיות ק"ו ב, ק"ו 'משוה', סימטרי ומיסדר שני, בעוד שק"ו א הוא ק"ו ממנף, אסימטרי, ומסדר

בכך "קיום המקרא שיהא מקרא מלא". מפרשנות זו ניתן להבין כמו בסוגיית נידה, שתאור המחלוקת במשנה אינו כל 'התמונה כולה'.

³ זהו ק"ו של 'רשויות'. הרשות הינה הגורם הדומיננטי בקביעת ההלכה, ראה הערה 1 לעיל.

⁴ זוהי התבנית הרגילה בספרות חז"ל להגבלת המנוף, כמוסבר בסוגיית נידה לעיל.

⁵ בתמצית: בק"ו א נלמד דין קרן (4) מדין קרן (3), ובק"ו ב דין קרן (4) מדין רגל (3). כדי שב (3) יהא המלמד דין רגל, יש צורך ליצור ק"ו חדש, שבו מתבצעת 'היפוכיות'. הלכות (2) ו(3) מחליפות את מקומן.

⁶ זו אכן גישת בעלי התוספות 'על אתר', ד"ה 'אני לא אדון': "אני לא אדון קרן מקרן, לדבריהם קאמר להו". זו היתה גם פרשנותם לק"ו ב בבביתת נידה.

ראשון. ק"ו ב הינו ק"ו 'משהו' בשל השוואת הדין בין (4) לבין (3), בשניהם הדין הוא 'החמיר'.⁷ ההכללה בק"ו ב הינה שקרן חמורה משן ורגל, ועל בסיס הכללה זו, מבקש רבי טרפון להחמיר בדין 'קרן ברשות הניזק' בהשוואה לדין 'שן ורגל ברשות הניזק'. אם המלמד הוא (3) כמו בק"ו א, וגם אם הדין יושה בין (4) ל (3), תהא תוצאת הדין שקרן בחצר הניזק תשלם נזק שלם, בדיוק כמו 'שן ורגל ברשות הניזק'!⁸ חכמים דוחים את תוצאת ק"ו ב, בדיוק באותו הטיעון ובאותה הלשון כמו בק"ו א: "דיו לבא מן הדין שיהא כנדון, מה ברשות הרבים חצי נזק אף ברשות הניזק חצי נזק". 'המלמד' גם בק"ו ב הוא 'קרן ברשות הרבים', אלא שבק"ו ב, זוהי הנחה (2) ולא (3) כמו בק"ו א.⁹

טכניקת 'ההיפוכיות' כך נראה לא 'הועילה' לרבי טרפון, שהרי חכמים מתייחסים ל'קרן ברשות הרבים' כאל 'הנדון' גם אם מקומה הוא בהנחה (2).¹⁰ היוצא מכך: להלכה (2) בק"ו ב: 'קרן ברשות הרבים', יש שני תפקידים לפי חכמים, האחד: להשתתף ביצירת ההכללה שקרן חמורה משן ורגל, השני: להיות 'הנדון' של ק"ו זה.¹¹ גם לאחר 'דיו' ב, איננו יודעים מהי תגובת רבי טרפון, והאם קבל או דחה את דברי חכמים?¹²

⁷ התיאור הפורמאלי בעזרת זוגות המונחים: משהו - ממנף, סימטרי - אסימטרי, 'סדר ראשון' - 'סדר שני', אין בו די כדי להבחיר את ה'תמונה כולה', וההעמקה הנדרשת תובא בהמשך בגוף העבודה.

⁸ כלומר, אם 'דיו' פועל תמיד להשוואת הדין רק בין (4) ל(3), אזי 'ההיפוכיות' שרבי טרפון יצר בק"ו ב פתרה לכאורה את בעיית 'דיו' א. כיצד אם כן, אמרו חכמים 'דיו' הפועל על השוואת הדין בין (4) ל (2), והלא (2) אינו 'המלמד'! חכמים השיבו באותה מטבע של לשון, וכווננו את דבריהם ל-(2). מנין לחכמים ש'דיו' זה (=דיו אריש דינאי) תקף באותה מידה כמו 'דיו' א, שבו המלמד הוא (3)? אפשר על פי פרשנות זו, לומר שהמחלוקת בין חכמים לרבי טרפון, היא בשאלה מיהו הנדון? לפי רבי טרפון 'הנדון' יכול להיות רק (3), ואז יש הצדקה ל'היפוכיות'. לפי חכמים 'הנדון' יכול להיות גם (2) ואז אין הצדקה ל'היפוכיות', אותה יצר רבי טרפון. זהו 'תורף' דבריו של הלבני, במקורות ומסורות, ב"ק, עמ' צד: "...וחכמים סוברים שדורשים 'דיו' בכל לימוד של ק"ו. ואכן ר"ט סברא בצדו: דורשים 'דיו' רק כשה'דיו' מכוון למלמד [לדין שממנו לומדים את הנדון] וללמד, אבל כשה'דיו' מכוון ללמד ולקול, או לחומר [דברים המצדיקים את הלימוד של הלמד מן המלמד, קביעת יחס של קל וחומר] אין דורשים 'דיו'... חזרו והשיבו לו החכמים [אנו אין מבדילים בין שני סוגים אלה של 'דיו', בשניהם אנו דורשים] 'דיו' לבא מן הדין להיות כנדון". ומדוע, סבורים חכמים כך? כאן מגיע עיקר חידושו של הלבני: "לא נראה, שהיתה להם לחכמים מעין קבלה שהנידון צריך להיות דומה גם לקול וגם לחומר. קבלה כזאת היתה גם לרבי אליעזר, והוא ניסח אותה במחלוקת דומה במסכת נידה בתקיפות: "אפילו אתם משיבין כל היום כולו [אני אחזיק בקבלתי] 'דיו' לבא מן הדין להיות כנדון". עיקר הוכחתו של הלבני לגבי 'הקבלה' שבידי חכמים הינה מברייית נידה: "אפילו אתם משיבין". ברם, גם הנסיון של הלבני לתלות 'דיו' מסוג זה בקבלה, לא משיב עדיין על שאלת הגיונה של 'הקבלה'. בגוף העבודה בהמשך, אני מראה כי 'הדיו' מבטל מינוף מכל סוג, וזהו 'סוד' ניסוחו המיוחד. אפשר רק על סמך תובנת 'הדיו' הבסיסית, ומבלי להזדקק ל'קבלה' זו, להבין את דברי חכמים במשנתנו ואת דברי רבי אליעזר בנידה.

⁹ בלשון אהרון אבן-חיים: "דיו אסוף דינא שהוא המלמד השני באופן שנשוא המלמד עם היותר קטן במדרגה שמשני למלמדיו". מידות אהרון, ירושלים, תשנ"ב, עמ' כו.

¹⁰ הבטוי 'לפחות' בגוף העבודה רומז לכך, שרבי טרפון יצר שינוי נוסף בק"ו ב, מעבר לטכניקת 'ההיפוכיות'.

¹¹ לא בכל ק"ו זה אפשרי. טכניקת 'ההיפוכיות' בק"ו זה, שהציבה ב(2) את דין 'קרן ברשות הרבים' יצרה ק"ו חדש, אף הוא בעל משמעות לשונית ולוגית. סדר הנתונים החדש, לא שיבש את משמעות הק"ו משום שמדובר על קירבה בין הנתונים המרכיבים את (2) ו(3). המימדים: קרן ושן ורגל, ומקום הנזק: רשות הרבים ורשות הניזק, 'מסתכרנים' זה עם זה בכל חלופה אפשרית. בלשון בעלי התוספות על אתר, זהו 'מעין הדין הנלמד'. אוסטרובסקי משה, המידות, בפרק רביעי, 'בונה' על הבחנה זו פרשנות מקיפה: "... אחרי שנתברר כי דברים אלו נאמרו [דיו' דאפריך, ח"ג] רק במקום שחומרת הלמד היא מעין הדין הנלמד, מובן יפה כי יתכן לומר שדווקא ההגיון מחייב שלא נאמר בו 'דיו' אתחלת הדין למען לא נוריד ערכו מערך חומרת הלמד הידועה. וחכמים החולקים סוברים שאומרים 'דיו' אף במקום שחומרת הלמד היא מעין הנלמד ו'דיו' מוסב אתחלת הדין, כי אי אפשר להעלות את התולדה, כלומר הדין הנלמד על המלמד, בכל אופן, בין אתחלת הדין ובין אסוף הדין. לפי זה יוצא שבמקום שחומרת הלמד אינה מעין הדין הנלמד, אומרים 'דיו' רק אתחלת הדין ולא אסוף הדין, מכיוון שהוא רק אחד הגורמים שבק"ו ולא המלמד עצמו".

¹² לרוב הפרשנים, אין הלכה כר"ט, ראה שיטה מקובצת, ב"ק, מח, ב, ד"ה והרא"ה: "והוא כתיבנא בדוכתיה דלית הילכתא כרבי טרפון". וכן 'המאירי', בפירוש המשניות, שדוחה דעת קצת מן המפרשים הסבורים שהלכה כרבי טרפון. ר' יוסף בן מאיר תאומים, גינת ורדים, לבוב, תקצ"ה, סבור, שניסוח המשנה מעיד "שאין 'הכרע' כמו מי החלכה".

השאלות המתודולוגיות הנובעות מן הדיון הראשוני במשנה

מנקודת המבט של עבודה זו, אני מבקש להתמקד בעיקר בשאלות המתודולוגיה של הק"ו וה'ידיו', אבל דא-עקה, כיצד ניתן להפריד בין 'הדבקים' שאלות: התוכן, הפילולוגיה, ההגיון, העריכה והניסוח, והמתודולוגיה, שזורות זו בזו, עד כי נדמה שהתשובה על כל שאלה זוקקת דיון מוקדם ומקיף, ו'קצר המצע מלהשתרע'. להלן מקצת מן השאלות להבהרת העניין.

הדיון בשאלות אלו, הוא המסגרת הרחבה שבתוכה מתקיים הדיון העיקרי בק"ו ובידיו':

- (1): האם המחלוקת במשנה, נסובה סביב שאלות המתודולוגיה של הק"ו וה'ידיו' בלבד?¹³
- (2): מתוך הדיון המוקדם, נראה שההלכה המקראית היחידה שנמצאת במחלוקת נוגעת לקרן בחצר הניזק. הסברתי כי הניסוח המקראי "יחצון", בלי הבחנה באיזה רשות התבצע הניזק, יכול לשמש גורם אפשרי למחלוקת. מה בדבר שאר ההלכות המשתתפות בק"ו? האומנם מקורן 'המקראי' מקובל על דעת שני הצדדים?¹⁴
- (3): אם חכמים מקבלים את תוצאת הק"ו המבוססת על דין 'דיו', מהוא אם כן המקור להלכה של קרן בחצר הניזק? הפסוק או הדרשה? או שניהם.¹⁵
- (4): האם אפשר שהמחלוקת בין התנאים נוגעת לשימוש עקרוני במידה פורמאלית כדי ליצור הלכה חדשה? האם אפשר שרבי טרפון מעדיף הגיון פורמאלי על פני פשט 'עמוס'?
- (5): האם הגיון תת-המידה 'דיו' נועד כמו בנידה לפרוך את הק"ו של רבי טרפון, או להגביל את תוצאתו?
- (6): מה טיבו המתודולוגי של ק"ו ב?¹⁶
- (7): מדוע צריך היה רבי טרפון להכריז גם על שינוי השם של הק"ו, וגם על ניסוח ק"ו ב? הלא מניסוח ק"ו ב, ניתן לכאורה ללמוד גם על שינוי שמו של הק"ו? האם יש ל'הכרזת' רבי טרפון תועלת והבנה העומדים בפני עצמם, שאינן כלולות בניסוח ק"ו ב?¹⁷

¹³ אפשר לדוגמא, להעמיד את המחלוקת במשנה על השאלה: מהו פשוטו של מקרא? ראה הערה 2 לעיל דברי הצ"ח. עוד ראה דוגמאות נוספות לטיעון זה אצל י"ח חרל"פ, "מקורות נוספים באשר לתוקפן של המידות שהתורה נדרשת בהן, ובעניין הכלל דאין אדם דן גזרה שווה מעצמו", בתוך: אסופות יד (תשס"ב), עמ' ע"ד. יעקב חאגיז, תחילת חכמה, בתוך ספר כריתות, וירונה, ת"ז, ד"ה חלק ו', אפילו מטיל ספק במבנהו המתודולוגי של טיעון ב של רבי טרפון. לדבריו זה אינו ק"ו אלא מידת 'במה מצינו' הדומה לק"ו. שני כוונות פרשנות אלו: פשוטו של מקרא, ו'במה מצינו', נועדו לפתור בעיה פרשנית אחת: מדוע אומרים או לא אומרים 'דיו' במקרים אלו? ראה עוד לדוגמא, שבתי פרנקל, ספר המפתח למסכת בבא-קמא, בני ברק, התשנ"ו, עמ' קכ"א: "דווקא כאן דהתורה אמרה ח"י סתם ובעינן למילף דין חדש, אבל גילוי מילתא על משמעות הלשון לא אמרינן דיו".

¹⁴ האמוראים בסוגייתנו אכן מציגים את הנושא כך, דהיינו: מקורן המקראי של ההלכות האחרות בק"ו מקובל על שני הצדדים. הדרך להוכיח את מקורן המקראי של הלכות אלו, מתוחכמת ביותר. תחילה, מניח הסתמא האמוראי הנחה שונה מזו שמוצגת במשנה, כגון: "ותהא שן ורגל חייב ברשות הרבים מקל וחומר!" הק"ו אותו יוצר הסתמא מתבסס על ההלכה שנלמדה מן הק"ו במשנה. "ומה קרן, שברשות הניזוק אינו משלם אלא חצי נזק [כדעת חכמים, ח"ג], ברשות הרבים חייבת. שן ורגל, שברשות הניזוק משלם נזק שלם, אינו דין שברשות הרבים חייב?" ק"ו זה, המתבסס על דעת חכמים במשנה, מביא לכאורה לתוצאה הפוכה מן ההנחה שבק"ו. על פי הק"ו במשנה, שן ורגל פטורה ברשות הרבים, ובק"ו זה, היא חייבת. הפתרון: "אמר קרא, ובער בשדה אחר, ולא ברשות הרבים". וכן על זו הדרך, בדיקת שתי ההנחות הנוספות בק"ו, ופתרון 'הסתירה' באמצעות דרשות הפסוק. יש בדרך לימוד זה 'תסבוכת' לוגית. הק"ו הנ"ל מציבים בפנינו מציאות של 'חוזר חלילה'. המרכיב הקבוע בהם (הוא הדין של חכמים במשנה=קרן בחצר הניזוק משלם חצי נזק), נלמד בעצמו מתוך שלושת הדינים המצויים במשנה, ואותם הוא מנסה לפרוך?! ברם, אם יפרוך אותם הוא עצמו מאין ילמד? ואם הוא לא ילמד כיצד נוכל ליצור ק"ו שדוחה דינים אלו? ו'חוזר חלילה'.

¹⁵ ובכלל, מדוע לא ענו חכמים מקרא ד'יחצון'? ראה תשובות: תפארת שמואל, כו, א; קיקיון דיונה, כו, א; יד דוד, כו, א. בק"ו אלו שבמשנתנו, ה'ידיו' אינו פורך את הק"ו כמו בנידה, ועל כן לפחות על פי חכמים יש שני מקורות לימוד לדין קרן בחצר הניזק: ק"ו בצרוף 'דיו' ופסוק. כאן אין לומר: 'מילתא דאתיא בק"ו טרח וכתב לה קרא', שהרי כאן זה 'מילתא דאתיא בק"ו ו'דיו'.

¹⁶ נראה שזו אחת מן השאלות 'הנכבדות'. יש לבחון שתי דרכים שונות לליבון שאלה זו. האחת: לראות במבנהו של ק"ו ב, את מבנהו של ק"ו א בתוספת 'היפוכיות' בלבד. השנייה: לראות במבנהו של ק"ו ב, 'יצירה חדשה' שנועדה לתת מענה לכל הקשיים המתודולוגיים שנוצרו עד כה. מרבית הפרשנים בחרו בדרך השנייה. זוהי השאלה העיקרית שעליה אני דן בהמשך בגוף העבודה, והדיון בה הוא מן החלקים החשובים בעבודה זו.

- (8) : האם תגובת רבי טרפון לק"ו א, פירושה קבלת או דחיית תוצאת 'דיו' לק"ו א?¹⁸
- (9) האם ק"ו א וב עצמאיים ובלתי תלויים, או ששניהם מהווים שתי 'פאות' שונות של אותו הק"ו עצמו? והאם כל ק"ו יכול להיווצר משינוי מבני של הפאה' השנייה?¹⁹
- (10) אם ק"ו ב תקף ומייצג נכון יותר את דעת רבי טרפון, מדוע לא הוצג ראשונה על ידו?²⁰
- (11) האם יש הבדל מתודולוגי בין שתי ההכללות בק"ו א ובק"ו ב, בהתחשב בכך שק"ו ב חסר קביעה נורמטיבית מפורשת?²¹
- (12) מהו 'ההגיון' העומד בבסיס 'דיו' ב של חכמים?²²

פרשנות הסתמא האמוראי למשנתנו

השאלות שהוצגו לעיל, נובעות מנתוח טקסט המשנה בלבד, ולכן הם הוצגו כבר בשלב זה של הדיון. דיון בפרשנות הענפה לסוגייתנו (משנה וסוגיא סתמאית נלווית), מעלה שרובה ככולה עוסקת בהרמוניזציה בין פרשנות הסתמא למשנתנו, לבין תוכן וניסוח המשנה. שני עקרונות חשובים מצויים בבסיס הפרשנות הסתמאית, האחד: 'דיו' מדאוריתא, מקור ותוקף. לצורך כך מצטט הבבלי את ברייתת י"ג מידות של ר' ישמעאל בריש ספרא, וממנה הוא 'שואב' את קביעתו.

¹⁷ יש לראות בהכרזתו של רבי טרפון 'ערך של התקדמות' ביחס לסוגיית נידה. שם מכריזים חכמים על יצירת ק"ו אחר (= 'לשון אחרת'), מבלי לרמוז על אופי השינויים. כאן, ההכרזה על השינויים מכילה רכיבים מתודולוגיים, הנוגעים לחלק חשוב בק"ו: שמות המלמד והלמד, לפחות על פי רבי טרפון.

¹⁸ התשובה לשאלה זו חוצה את העולם הפרשני והמחקרי לשניים. במחנה אחד סבורים שרבי טרפון חזר בו מק"ו א בשל 'דיו' א ובמחנה השני, בעקבות דעת בעלי התוספות, סבורים שרבי טרפון לא חזר בו, ו'לדבריהם קאמר להו'. בין אלו הסבורים שרבי טרפון חזר בו, משום שעל ק"ו ראשון פשוט לומר 'דיו' אסוף דינא, אפשר למצא את: נימוקי יוסף, שיטה מקובצת, מהר"מ, רבינו קזיס, לחם אבירים, גופי הלכות, ועצמות יוסף. בהמשך בגוף העבודה, אתמקד בדעת החוקרים, בעיקר בדעות: שווארץ, הלבני, ווייס שהתייחסו באופן ישיר לסוגייתנו.

¹⁹ כך סבור אברהם, הקל וחומר, עמ' 34: "... אבל למעשה בשאר הק"ו שבש"ס לכו"ע ברור שניתן 'לסובב' כל קל וחומר". אפשר שמן ההיבט הפורמאלי, ניתן לסובב כל ק"ו מורכב שבכל הנחה בו יש שני מימדים. הדיון במאמר זה הוא אכן פורמאלי וסימבולי לחלוטין. ברם, בפועל, 'סיבוב' כל ק"ו עשוי ליצור 'יצירה חדשה' חסרת משמעות מתודולוגית, או חסרת משמעות בכלל. ראה הערה 11 לעיל דיון במטבע לשון שטבעו בעלי התוספות: 'מעין הדין הנלמד'. בדיון על הק"ו התנאיים שבו מוצגת רק 'פאה' אחת, יש מקום לשאלה, מה עם 'ההיפוכות' היוצרות את הפאה השנייה? דיון זה, נערך על ידי המשך, ושם מתברר שאכן, אי הצגת 'הפאה' השנייה במקורות אלו נובעת לרוב מתוצאה לא רלוונטית.

²⁰ התשובה לשאלה זו נוגעת בעיקר לטיבו המתודולוגי של ק"ו ב, ראה הערה 18 לעיל. לדעת הסוברים שרבי טרפון חזר בו מק"ו א, שהיה לדעתו 'הנכון יותר' עד לאמירת 'דיו', הסדר המוצג במשנה טבעי. לדעת הסוברים (=בעלי התוספות, 'לדבריהם קאמר להו') שרבי טרפון לא חזר בו, ק"ו א הוא הק"ו 'הנכון יותר' ולק"ו ב יש ערך 'ניצוח' בלבד. תיאור 'הניצוח' בבית המדרש התנאי ניתן למצוא אצל רפל, על הפלפול, עמ' 14: "בענף זה ההנחה המתודולוגית - הדוגמאטית היא, שבכל מחלוקת תנאים או של אמוראים, שני הצדדים הם בעלי כושר מושלם של חשיבה הגיונית ושניהם יודעים את כל המשניות והברייתות הנוגעות לעניין. לפיכך כאשר תנא א טוען טענה ותנא ב משיב לו תשובה, נשאלת מיד השאלה: וכי לא ידע א מראש את התשובה שהשיב ב? ואם טען מה שטען, הרי זה מפני שחשב כבר ודחה אותה. ואם א דחה את התשובה של ב, מדוע טען אותה ב? סוג אחר של טענת פשיטא, מעמיד את הלומד במקום אחד המתוכחים. לאחר שתנא א טען את טענתו, נדרש הלומד להשיב לה. אם תשובתו של הלומד זהה עם תשובתו של ב, כיצד לא ידעה א? ואם תשובת הלומד אינה זהה עם תשובת ב, על הלומד לחקור, מה פגם נמצא בה, שהרי לו היתה נכונה, היה ב מסתייע בה". אפשר, אם אין מבקשים לתת לשו"ט במשנה ערך 'ניצוח' במובן האריסטוטלי, להציע גם כוון פרשני אחר, הכוון הדיקטטי. על פי א' אורבך, מסורת והלכה, עמ' 156, תנאים שנו משניות כדי 'לחדד בה התלמידים'. ראה הערה 91 (שם) המפרטת מקרים נוספים במקורות התנאיים. אני מכל מקום איני סבור כך, ולדעתי אין כאן 'ניצוח' ולא 'חידוד שכל'. רבי טרפון יצר שני ק"ו שונים מאלו של נידה כתגובה ל'דיו' של חכמים, ובהתחשב בכל הידוע לו מן המחלוקת בנידה.

²¹ היעדרותה של 'הקביעה הנורמטיבית' מניסוח ק"ו ב, הוא גורם נוסף להיפוכות'. 'ההיפוכות' עצמה יוצרת שתי הכללות שונות. לדוגמא בתוספות ד"ה 'אני', מובעת טענה שק"ו א הוא של 'רשויות' (=הכללה בק"ו א), כדי להימנע מפירכת "מה לשן ורגל שהם מועדין"! אחרים (שטמ"ק, גופי הלכות סימן קכז) סבורים שגם את הכללת המזיקין ניתן לפרוך כך: 'מה לשן ורגל שכן משלם מן העליה! אלו הן רק דוגמאות מעטות מעולם הפרשנות, המייחסות חשיבות מתודולוגית לאופייה של ההכללה, כמניעה מוקדמת מפני פירכה אפשרית. השאלה בהקשר זה הינה, האם היעדרות 'הקביעה הנורמטיבית' הינה חלק מן השיקולים הללו?

²² זהו רכיב מרכזי במחקר, מצד אחד ה'דיו' נאמר בהחלטיות חסרת פשרות, המוצגת על ידי הלבני כ'קבלה' שהיתה בידי רבי אליעזר, ראה הערה 8 לעיל. היוצא מדבריו, חכמים ירשו מרבי אליעזר את 'קבלתו' ומעשיו הם ממשיכי המסורת. מצד שני, כל הפרשנים ויוצרי הכללים בפרט, עמלים על הסברת הגיונו של 'דיו' ב'דיו אריש דינא'. אני מציג את התפיסה לפיה ה'דיו', כולל 'דיו אריש דינא', נגזרים באופן טבעי מתובנת 'דיו' הבסיסית. אפשר שיהקבלה' שהיתה בידי רבי אליעזר אינה אלא תובנת 'דיו' בסיסית שלפיה הק"ו אינו יכול למנף לעולם.

השני: רבי טרפון 'מקבלי' את הקביעה העקרונית ש'דיו מדאוריתא', ברם צורת היישום של 'דיו הקובעת לדידו, הינה זו המודגמת ב'סכוליון' של ברייתת י"ג מידות.²³ הואיל ובמשנתנו, צורת היישום של 'דיו' שונה מזו שבברייתת י"ג מידות, לא מקבל רבי טרפון את 'דיו' של חכמים ו'מעדיף' על פניו את הק"ו שאותו יצר. זו פרשנות המהווה כאמור לעיל, תשתית ומצע לכל הפרשנות המסורתית, ובמיוחד ליספרות הכללים, ו'ליבעלי התוספות' בראשם. חוקרים כמו: שווארץ, וייס, והלבני אינם מקבלים את קביעות הסתמא ברמות התנגדות שונות, איש איש בדרכו ובמסכת טיעונו.²⁴

התווית הדרך להמשך חקירת המשנה

לאחר הצגת השאלות הטכניות והעקרוניות שהוצגו בסעיפים קודמים ולפני ההכרעה באפשרויות השונות יש לבצע 'אתנחתא קלה' כדי להתוות את הדרך הנכונה להמשך החקירה. מצאתי, שבכדי לקדם את החקירה, יש להיצמד (בסוגיא זו באופן מיוחד) לטקסט שבמקורות התנאיים, במיוחד לאור העובדה שעיקר המידע בנושא זה הוא תנאי מובהק. בכך אני הולך בעקבות וייס, שעל אף שהכיר את מחקר רבו אדולף שווארץ, בבואו לפרש את סוגייתנו, הוא כותב בעדינות: "עיין עוד בספרו של מורי ורבי ר"א שווארץ בספרו על הק"ו [...] אבל לו שם בכלל שיטה משלו, ואני מציע מה שעלה לי לפי עניות דעתי מן המשנה כמות שהיא ומתוך בירור הסוגיא שעליה", (וייס, דיונים וברורים, עמ' 367).

בסעיפים הבאים אני מבקש לקדם את החקירה תחת שני טיעונים משלימים, אחד: מן ההיבט המתודולוגי מהווה סוגיית ב"ק מעין 'סוגיית המשך' לסוגיית נידה.²⁵ השני: 'המודלים' של הק"ו בב"ק שונים באופן מובהק מאלו של נידה. על אף הדמיון הצורני (=דו-מימדיות, ו'היפוכיות'), הנסיונות ליצירת ק"ו ממנף בב"ק, נוצרו לאחר 'הפקת לקחים' מתאימה מסוגיית נידה, ואף על פי כן נאמר גם על ניסיונות אלו 'דיו'. בכך ממשיך הכלל בניסוחו של רבי אליעזר ובהסכמה 'רחבה' (=של חכמים, כנגד רבי טרפון), להתגלות כ'תת-מידה' המיושמת שוב ושוב כדי לעצור צורות מינוף חדשות של הק"ו.

הדיון בהמשך יתמקד אם כן בנתוח המודלים של הק"ו בב"ק ובצורות היישום החדשות של 'דיו'. תחילה, לחיזוק הטיעון הראשון שמן ההיבט המתודולוגי מהווה סוגיית ב"ק מעין 'סוגיית המשך' לסוגיית נידה.

ב. ק"ו א ו'דיו' א

²³ "גמ' ור"ט לית ליה דיו והא דיו דאורייתא הוא דתניא מדין ק"ו כיצד במדבר י"ב ויאמר ה' אל משה ואביה ירק ירק בפניה הלא תכלם שבעת ימים ק"ו לשכינה ארבעה עשר יום אלא דיו לבא מן הדין להיות כנדון כי לית ליה דיו היכא דמפריך ק"ו היכא דלא מפריך ק"ו אית ליה דיו התם שבעה דשכינה לא כתיבי אתא ק"ו אייתי ארבסר אתא דיו אפיק שבעה ואוקי שבעה אבל הכא חצי נזק כתיב ואתא ק"ו ואייתי חצי נזק אחרינא ונעשה נזק שלם אי דרשת דיו אפריך ליה ק"ו ורבנן שבעה דשכינה כתיבי תסגר שבעת ימים ור"ט ההוא תסגר דדרשינן דיו הוא ורבנן כתיב קרא אחרינא ותסגר מרים ור"ט ההוא דאפי' בעלמא דרשינן דיו ולא תאמר הכא משום כבודו של משה אבל בעלמא לא קמ"ל" (בבא-קמא כה ע"ב).

²⁴ בקצרה: שווארץ אינו מקבל את הרעיון ש'דיו מדאוריתא', וייס בניגוד לדעת מורה שווארץ, מתעלם כמעט לחלוטין מפרשנות הסתמא ומתרכז בטקסט המשנה כמות שהוא, (שם). הלבני, כדרכו טוען שהרעיון של 'דיו דאפריך' סבוראי ומאוחר, ובמקור, התנאים חלקו באופן עקרוני על קבלת או אי קבלת 'דיו', (מקורות ומסורות, ב"ק, עמ' צד).

²⁵ נדמה שבנקודה זו אין מחלוקת, על אף שרק שווארץ ניסח את הרעיון באופן מפורש, ואף עשה בו שימוש מחקרי.

יש למשנת ב"ק "ערך של צעד קדימה" על פני משנת נידה, על פי שווארץ

א' שווארץ כותב: "לאשרנו, יש לנו שני מקורות קדומים בזמן לברייתא דר' ישמעאל, שאנו מוצאים בהם כללו של 'דיו': המשנה דנידה פ"ד מ"ו, שבה חולק רבי אליעזר על החכמים, וב"ק פ"ה מ"ה, שהחכמים חולקים בה על רבי טרפון בכח 'דיו'. המחלוקת בנידה, בלי ספק קדמה בזמן מזו שבב"ק, לא מפני שרבי אליעזר היה בדור קדום, כי אם, כמו שאוכיח בחלק השני מספרי זה, מפני שיש למשנה בב"ק ערך של צעד קדימה מזו שבנידה".²⁶

במקום אחר קושר שווארץ את שתי הסוגיות בדרך הבאה: "אולם, גם פה נראה, כי במה שהודו הרבים עוד לא חדלה ההתנגדות לגמרי [לדין 'דיו', ח"ג], אמנם בצדק נחשב רבי אליעזר לאחד מתלמידי ב"ש, אבל זה לא יכריחנו להניח, שהחכמים שחלק עליהם היו רק מתלמידי בית הלל, וכל שכן שלא היה כן, אחרי שאחד מן התנאים הנוטים אחרי ב"ש חדש את ההתנגדות לכלל 'דיו' שהחכמים סלקו ידיהם ממנה, התנא הזה הוא כידוע כבר רבי טרפון".²⁷ ובהמשך: "אולם בטרם אבאר את השקפת האמוראים, עלי להקדים דברים אחדים. בכל הזרות שיש בדבר, כי הבבלי (ב"ק דף כה, ע"א) איננו מזכיר אף במילה אחת את הפלוגתא הישנה שבין רבי אליעזר וחכמים, בכל זאת ודאי גמור הוא, כי כדעת רבי טרפון היתה לפני זמן לא כביר דעת הרבים, וכי כל החכמים שהיו בזמנו של רבי אליעזר מלבד רבי טרפון חזרו מדעתם".²⁸

מרכזיותה של משנתנו בחקר מתודולוגיית הק"ו

על אף שדעת רבי טרפון מוצגת במשנתנו כדעת יחיד, אין להניח שהשקפתו בעניין 'דיו' היתה דעת יחיד של ממש. רבי טרפון היה כנראה הבכיר שבחבורת 'מתנגדי הדיו', וגם 'עקשנותו' בעימותים שבינו לבין חבריו, מהווה רקע נאות להבנת השו"ט במשנתנו.²⁹ יתר על כך, א' גולדברג, במחקרו על סדר ההלכות במשנה ובתוספתא מגיע למסקנה, כי משנתנו המהווה פירוט של משנה קדומה המוצגת בראש פרק א, נשנית על פי רבי טרפון.³⁰ 'אסכולת רבי טרפון' כללה על פי א' גולדברג גם תנאים נוספים.³¹

שווארץ מנגד, לאחר שהוא משבח את עמדותיו העצמיות של רבי טרפון, מאשימו באופן לא ישיר כגורם העיקרי לירידה בהתפתחות הק"ו. לדבריו: "אלמלי עלה על דעתם של ר' עקיבא ור' מאיר, איזו תוצאות רעות תהיינה להתנגדותו של התנא האחד אל החוק של 'דיו'. כי אז בודאי לא

26 שווארץ, קל וחומר, עמ' 25.

27 שם, עמ' 104.

28 שם, עמ' 105.

29 הרחבה ותאור המחלוקת בין התנאים, ראה י"י נויבאור, 'הלכה ומדרש הלכה', סיני, כב (תשי"ח) עמ' עט. רבי טרפון היה תלמיד/חבר לרבי אליעזר, ראה האחים תאומים, שבת אחים, ירושלים, תשס"ג, עמ' קכ.

30 א' גולדברג, מחקרי תלמוד לזכרו של אליעזר שמשון רוזנטל, ירושלים, תשי"מ, עמ' 159, שם בהערה 30: "...מסדר המשנה העדיף לשנות בסתם כשיטת רבי טרפון, כיון שהחידוש על קרן ברשות הניזק הוא רק לפי שיטתו. גם בבבלי (טו, ע"ב) וגם בירושלמי (ב, ע"ג) מודגש שמשנתנו כאן כרבי טרפון".

31 הביטוי 'אסכולת רבי טרפון' הוא ביטוי שלי ואני כולל בתוכו את כל התנאים ש'התנגדו' ל'דיו' בצורה כזו או אחרת. על פי גולדברג, אין מחלוקת בין רבי טרפון לר' עקיבא בעניין ההלכה 'ששור המזיק ברשות הניזק חייב נזק שלם' (שם, עמ' 159). "לפי זה, משנתנו כאן - הסתמית - המונה 'שור המזיק ברשות הניזק' בתוך הרשימה של חמשה מועדים, יכולה להיות משנת ר' מאיר השונה מה שהוא קובע כשיטת ר' עקיבא, לפי הכלל: 'סתם משנה ר' מאיר ואלבא דר' עקיבא', התוספתא כאן שונה בשיטת שאר תלמידי ר"ע החולקים על ר' מאיר" (שם, עמ' 159). החולקים הם: ר' אלעזר ור' שמעון (שם, עמ' 166, הערה 58). לפחות על פי מחקרו של גולדברג, המחלוקת במשנתנו אינה של רבי טרפון נגד 'כל העולם', מתברר, שאדרבא, דעת רבי טרפון היא כדעת ר' עקיבא, ואפשר להניח בהתבסס על סוגיית נידה שב'אסכולת רבי טרפון' נמצאים, חלק מתלמידי ר' עקיבא, למעט ר' שמעון ור' אלעזר.

נתנו מקום במשנתם לתורתו של רבי טרפון בדבר קרן ברשות הניזק. גם ליקרא דשכבי יש חוק וגבול³². עוצמות הביטויים והטיעונים שבפי שווארץ, מעידה על מרכזיותה של משנתנו, כמקור להבנת המתודולוגיה של הק"י המורכב וה'ידיו' הנלווה אליו. במוקד הפרשנות נמצא הניסוח של ק"י ב לאחר 'דיו' א. אך תחילה נדון בייחודיותו של ק"י א, תחת ההנחות הנ"ל.

היתרונות והחסרונות של ק"י א ב"ק ביחס לק"י במשנת נידה

מקום (א)	}	פטור	הקל	רשות הרבים	שן ורגל	(1)
		נזק שלם	החמיר	רשות הניזק	שן ורגל	(2)
מקום (ב)	}	חצי נזק	החמיר	רשות הרבים	קרן	(3)
		נזק שלם	החמיר	רשות הניזק	קרן	(4)

זהו הק"י המפורט ביותר בספרות חז"ל והוא מכיל מן ההיבט המתודולוגי את החלקים הבאים: שני מימדים (מקום הנזק, ושם המזיק), אופרטור לוגי (הקל/החמיר), מקום, ויקביעה נורמטיבית מפורשת (תשלום של: פטור, חצי נזק ונזק שלם).³³ היתרונות של ק"י זה, בהשוואה לאלו שהוזכרו בסוגיית נידה הם כדלקמן:

(א) 'הקביעה הנורמטיבית' כמותית, מפורשת, ואינה שנויה במחלוקת. כזכור, שדה זה היה השדה העיקרי בסוגיית נידה שבעטיו נפרכו כל הק"י של חכמים. רבי טרפון 'הפיק' את הלקח העיקרי מסוגיית נידה.

(ב) עוצמת ההכללה הנגזרת מהשוואת (1) ו-(2) גדולה, כי היא משווה מצב של פטור (1) למצב של נזק שלם (2).³⁴

(ג) בנוסף לפרוט 'הקביעה הנורמטיבית', רבי טרפון מנסח גם ביטוי לוגי, כדי למנוע אי הבנות ביחס לקביעה מיהו הגורם הקל ומיהו הגורם החמור.

(ד) בלשונו של רבי טרפון, הק"י קרוי 'קרן מקרן', כלומר: עדיף מנקודת מבטו ללמוד קרן (4) מקרן (3) ולא קרן (4) משן ורגל (2). בלשון בעלי הכללים: "כל דבר ראוי שיקרב אל דומהו".³⁵

(ה) 'סרגל מדידה' אחיד לכל ההנחות המשתתפות בפעולת הדין, "מעין הדין הנלמד" בלשון בעלי התוספות בסוגייתנו.

שני יחסויות' בכל זאת לק"י זה:

(א) בלשון 'בעלי הכללים' הק"י מוגדר כק"י של 'רשויות'. בלשונו של א' ווייס: "היינו מן הפטורן של שן ורגל ברשות הרבים וחיובן ברשות הניזק, יוצא שלגבי תשלומי נזק רשות הניזק חמורה מרשות הרבים. ועל יסוד הנחה זו דן רבי טרפון מן חצי נזק קרן ברשות הרבים על חיובה של קרן ברשות הניזק, נזק שלם".³⁶ זוהי הכללה פחות תקיפה מהכללה של 'נושאים' (=שקרן

³² שם, עמ' 109, 110.

³³ מן ההיבט המתודולוגי אלו כל החלקים האפשריים בק"י מורכב: שני מימדים, 'מונח לוגי', מקום, ויקביעה נורמטיבית, אדרבא, 'המונח הלוגי' נראה לכאורה מיותר, משום ש'הקביעה' בעצמה מעידה על הגורם החמור והגורם הקל.

³⁴ כלומר: ההכללה שקובעת שרשות הניזק חמורה מרשות הרבים בהקשר לדיני נזיקין, חזקה יותר כאשר היא מופקת מהשוואת נזק שלם לפטור, ולא מחצי נזק לפטור, שהיא ההכללה לאחר 'היפוכיות'.

³⁵ ההסבר המפורט ביותר לרעיון זה נמצא במידות אהרון, החלק השלישי, עמ' כג: "והנה הוא בנוי על יסוד אחד והוא שכל דבר ראוי שיקרב אל דומהו החומרא לחמור והקולא לקל, כי זהו אשר יכריחנו לומר ולדון, כי החומרא הנמצאת בקל יותר ראוי הוא שתקרב ותמצא בחמור".

³⁶ ווייס, דיונים ובירורים, עמ' 367.

חמורה משן ורגל). אבל, יש מן הפרשנים, שאדרבא, רואים בהכללה של 'רשויות' יתרון, בכך שבדרך זו נמנעות פירכות על 'המזיקין'.³⁷

(ב) לא ברורה האינדיקציה הכמותית למינוף שיש לרבי טרפון, שבעטיה הוא קובע: "קרן בחצר הניזק, נזק שלם". תובנת ה'דיו' הקדומה, שבק"ו העממי, אינה מאפשרת 'מינוף' בשל היעדר אינדיקציה כמותית, על מה אם כן מסתמך רבי טרפון בקובעו נזק שלם?³⁸ זוהי להערכתי הבעיה העיקרית של ק"ו א, בעיית האינדיקציה למינוף. בעוד שבק"ו בנידה ניתן היה לפרש את הק"ו כמשוה, נראה שניסיון רבי טרפון בב"ק, הוא דווקא להציג את הק"ו באופן המפורש ביותר כק"ו ממנף! מה אם כן סבר רבי טרפון? האם "לית ליה 'דיו'" כשאלת הסתמא האמוראי בסוגייתנו? האם סוגיית נידה לא הסתיימה 'בניצחון' רבי אליעזר, המנסח והיוצר הראשון של 'דיו'?

רבי טרפון 'הפיק לקחים' מן הדין בסוגיית נידה

שווארץ יוצר בין סוגיית ב"ק לבין סוגיית נידה על בסיס כמעט אישי (ראה סעיף ב: יש למשנת ב"ק "ערך של צעד קדימה" על פני משנת נידה, על פי שווארץ). הקשר שאני יוצר בין שתי הסוגיות הוא על בסיס מתודולוגי והביטויים לכך פחות אישיים, בשל כך, כל הביטויים המתארים קשר זה יהיו נתונים בגרשיים.

אני סבור שלפנינו תאור ניסיון יחיד בספרות התנאים, ליצירת ק"ו ממנף מורכב ומפורש לקביעת ההלכה. אין להניח שרבי טרפון לא קיבל כלל את תובנת ה'דיו' הבסיסית של הק"ו העממי, ו/או את כלל ה'דיו' של רבי אליעזר. הנסיון הנוסף של רבי טרפון מעיד על קבלת ה'דיו' באופן עקרוני ובצורת יישום המקובלת עליו.³⁹ ברור למדי, שהשו"ט בב"ק בדומה לזה שבנידה, והמחלוקת הינה בהגדרת גבולותיו של הק"ו המורכב והמתפתח. נראה שהניסוח של כלל 'דיו'

³⁷ על הכללה של המזיקין (=קרן חמור משן ורגל) ניתן לפרוך: מה לשן ורגל שכן משלם מן העליה. ראה ש' פרנקל, ספר המפתח למסכת בבא-קמא, בני ברק, תשנ"ו, דף קכ"א. המצטט ומזכיר פרשנים ששואלים שאלה זו.

³⁸ בלשון מדויקת, צריך היה רבי טרפון לומר: 'קרן בחצר הניזק תשלם יותר מחצי נזק' כעולה מן הק"ו. זו אינה טענה נגד רעיון המינוף אלא רק על ההיבט הכמותי שלו (=אינדיקציה למינוף). י' חאגיז, תחילת חכמה (בתוך ספר כריתות) וירונה, ת"ז, מצדיק את רעיון המינוף באופן כללי, ואף 'מוצא' לו היבט כמותי: "אם נרצה לומר חומרא לחמור מן הקל, יש לומר שלא יספיק לנו להעתיק לו אותה החומרא באותה המדרגה אשר היא בקל. אלא שנוסיף במלמד איזו מעלה באותה חומרא, שאם לא כן מה תוסיף לו החומרא? ולזה נאמר, אם המלמד שהוא קל יש לו מדרגה אחת מחומרא בדבר אחד, דין הוא שהלמד שהוא חמור באותו דבר יהיו לו לפחות ב מדרגות בזאת החומרא". פרשן זה מבקש ללמד את האינדיקציה למינוף (=ב מדרגות) מהק"ו שבברייתת י"ג מידות. הק"ו המקראי הוא 'דגם יסודי' מעין 'בנין אבי' לכל ק"ו, פשוט או מורכב, כולל האינדיקציה למינוף. ברם, על הדוגמא המקראית עצמה (=ימרים והשכינה) ניתן לשאול, מדוע מרים צריכה להיות מוסגרת ארבע עשרה יום, נתון זה, הלא לא כתוב במקרא? גם אם ניתן יהיה ללמוד את ב המדרגות מן המקרא, כדעת חלק מפרשני ברייתת י"ג מידות, קשה מאוד בק"ו אחרים לקבוע מהם ב מדרגות! מאידך, ברור לחלוטין שרבי טרפון התכוון למנף את הק"ו במשנתנו. תובנת האינדיקציה למינוף הייתה בידו, בין אם היא ב מדרגות ובין אם היא מתבססת על רעיון אחר. בנוף העבודה הצבעתי על רעיון זה, שיכול יחד עם תובנת ב מדרגות להסביר את דעת רבי טרפון. מכל מקום, האינדיקציה למינוף אינה מתמטית, וגם ב' מדרגות אין לראות ערך כמותי מדויק. מן הראשונים, המתנגד העיקרי לרעיון המינוף הכמותי הוא הרמב"ן. י"ח בכרך, אסיפת הכללים, בתוך: שו"ת חוות יאיר סימן צד, מסכם עניין זה כך: "הרמב"ן בחידושי בבא-בתרא פרק ח דף ק"א, השיג על כל הטעמים שכתבו המפרשים על י"ד יום. רק דכך דרך לשון חז"ל, ומייתי ראייה ממכילתא כי תקנה עבד עברי [שמות, כא, ב] אם ישראל שש, הגר יעבוד י"ב וכיו"ב. הדיון בראיית הרמב"ן להלן בפרק ז.

³⁹ וגם כשהתלמוד שואל "ורבי טרפון לית ליה דיו"? השאלה רטורית בלבד. אילו רצה התלמוד לומר שרבי טרפון אינו מקבל בכלל את 'דיו', צריך היה לשאול, 'אמאי לית ליה דיו'?

אני ער למציאות שאין במדעי הרוח הוכחות של ממש אלא השערות; אשר הסבירות שבהן נראית דווקא מתוך תועלתן (ברוח דברי הרמב"ן בהקדמתו לימלחמות ה': "... שאין במחלוקת מפרשיו ראיות גמורות, ולא ברוב קושיות חלוטות, שאין בחכמה הזאת מופת ברור, כגון חשבוני התשבורת ונסיוני התכונה", תובנה דומה לקרוי 'התער של אוקאם'- Ockham's razor). כאן חיזוק לתובנה זו גם מן ההתפתחות המתולוגית כפי שאני מדגיש לאורך כל עבודה זו.

בנידה, ועל בסיס תובנת 'דיו' קדומה, נועד כדי לפרוך ק"ו ממנף מלכתחילה, שהרי זוהי התובנה העיקרית היוצאת מניתוח סוגיית נידה.⁴⁰ רבי טרפון אינו מכריז, שהוא מצא 'נוסחה' כללית למינוף הק"ו, כי הלא תמיד תוותר בעיית האינדיקציה הכמותית של המינוף. רבי טרפון סבר שבסוגייתנו ניתן ליצור ק"ו ממנף בפועל, משום שבק"ו זה **דווקא** יש 'אינדיקציה למינוף'.

אין בק"ו זה מקום **לפירכת** הק"ו על ידי 'דיו', כמו בסוגיית נידה, משום שהק"ו תקף כמעט מכל היבט.⁴¹ יתר על כן, גם אם תוצאת 'דיו' תתקבל על ידו, ו'קרן בחצר הניזק ישלם חצי נזק', אין בכך סתירה מוחלטת לדעת אחד מן הצדדים, שלא כמו בסוגיית נידה.⁴² כלל ה'דיו' לא יכול אם כן, כמו בסוגיית נידה **לפרוך** את הק"ו אותו ניסח, לא מלכתחילה, עקב מבנה מתודולוגי שגוי, ולא בסוף התהליך, עקב תוצאתו. 'הפקת לקחים' זו מן השו"ט שבנידה, יש בכוחה להסביר את המוטיבציה של רבי טרפון ליצור ק"ו ממנף מפורש, על אף תגובתו הבלתי מתפשרת של רבי אליעזר בנידה. אפשר שהביטוי לכך הוא אמירתו של רבי טרפון "אף אני".

רבי טרפון 'מצא' 'אינדיקציה למינוף'

מהי 'האינדיקציה למינוף' אותה 'מצא' רבי טרפון בק"ו זה דווקא? הקביעות הנורמטיביות הכמותיות: פטור, חצי נזק, נזק שלם, נקבעו על ידי התורה, בהקשר לדיני נזיקין. תשלום נזק שלם אינו חישוב מתמטי היוצא מן המינוף של הק"ו אלא תשלום שנקבע עבור שורה ארוכה של מקרים דומים המוצגים בספרות התנאית.⁴³ הבבלי בשם רבי טרפון קובע: "משונה קרן בחצר הניזק, נזק שלם הוא דמשלם" (בבלי, ב"ק יד ע"א). על פי הסברו של רש"י על אתר: "קרן תמה וכל תולדותיה קרי משונה, הואיל ושנו את וסתן, שלא היו דרכן לכך", ומכאן נתבררה רשלנותן של הבעלים. חכמים חולקים וסוברים: "משונה קרן בחצר הניזק, חצי נזק הוא דמשלם" (שם).

בכל המקרים הנדונים במשנת ב"ק בהקשר לדיני נזיקין, נקבע הדין הכמותי על פי אחד מן העונשים שהוזכרו **בתורה** בלבד, בהתאם למידת ה'דמיון' של ה'מקרה' לזה שהוזכר במקרא. לדוגמא: "מנין הזיקה כדרכה כדרך הילוכה חמור במשאוי שעליו כדרך הילוכו מה אלו מיוחדין שהזיקו כדרכן ובראוי להן משלמין נזק שלם כך כל המזיק כדרכו ובראוי לו משלם נזק שלם" (מכילתא דרשב"י, מהדורת אפשטיין, פרשת משפטים פרק כ"ב, פסוק ד). התנא שם מסיים את הדיון גם בקביעה המנוסחת ככלל של ממש: "ישלם כל מקום שנאי ישלם משלם נזק שלם" (שם). לענייננו, הקביעה הכמותית נזק שלם, הינה קביעה מקראית שיש בה חידוש, שהודגמה בשן ורגל בחצר הניזק כמקור לכל המקרים. רבי טרפון יכול לטעון שהואיל וההגיון המדרשי של הק"ו המורכב מביא למסקנה 'שקרן בחצר הניזק' חמורה 'מקרן ברשות הרבים', יש לקחת את 'הקביעה

40 כלומר, ההתנסחות של רבי אליעזר בנידה, נועדה לפרוך כל ק"ו שנסה למנף באופן ישיר (=מסדר ראשון) או מוסווה (=מסדר שני).

41 ובסוגיית נידה, עיקר הבעיה היתה 'קביעה נורמטיבית' מורכבת שלא היתה מקובלת על רבי אליעזר, בשל המינוף שהיא יצרה.

42 בסוגיית נידה, קבלת תוצאת 'דיו' נמצאת בסתירה הן לדעת חכמים והן לדעת רבי אליעזר.

43 דוגמאות מן המשנה בב"ק.

-והמועד משלם נזק שלם מן העלייה" (א ד)

-ומבעטת... צרורות... ונפל על כלי ראשון משלם נזק שלם" (ב א)

-הכלב והגדי שקפצו מעל הגג ושיברו את הכלים משלם נזק שלם" (ב ג)

-כלב שנטל את החררה והלך לו לגדיש... על החררה משלם נזק שלם" (ב, ג)

-אדם מועד לעולם... משלם נזק שלם" (ב ו)

וסדרה נוספת של מקרים ב (ב ח). רעיון זה של 'קביעה נורמטיבית' שנלקחת מן התורה מוכח בדיון במקורות הק"ו הממנפים ללא 'דיו' בפרק ח להלן.

הנורמטיבית 'המקראית' היחידה האפשרית, התומכת בהגיון זה.⁴⁴ מידת 'הדמיון' (להלן 'תובנת משונה') מגדירה את האינדיקציה הכמותית למנוף שאינה אפשרית בדרך כלל, אך קיימת במקרה זה.⁴⁵ על פי הסבר זה, נראה שגודל 'הקביעה הנורמטיבית' בין אם היא איכותית (כמו בנידה) או כמותית (כמו בב"ק), צריך להילקח אף הוא מן המקרא, ולא רק 'המימדים' המהווים חלק מן ההנחות, נלקחים מן המקרא.⁴⁶

חכמים: ה'דיו' מגביל

"אמרו לו: 'דיו' לבא מן הדין להיות כנדון, מה ברשות הרבים חצי נזק ואף ברשות הניזק חצי נזק". על אף תקפותו של הק"ו בהשוואה לזה של נידה, ועל אף האינדיקציה הכמותית לקביעה הנורמטיבית, קובעים חכמים שאין הק"ו יכול למנף. 'דיו' זה מגביל את תוצאת הק"ו לחצי נזק, ולא פורך את הק"ו. מנקודת המבט ההלכתית של חכמים, הק"ו של רבי טרפון בשילוב ה'דיו' שלהם, מביאים לתוצאה 'מושלמת':

(א) ה'דיו' שמר על הגבולות המשפטיים של הק"ו המורכב כמו העממי. (=ביטול מינוף).⁴⁷

(ב) התוצאה המתקבלת, לאחר הפעלת 'דיו' תואמת את דעתם ההלכתית במקרה דנן.⁴⁸

(ג) התוצאה המתקבלת, שומרת על עקרון 'השונות' (=הקרן בחצר הניזק משונה, ולכן תשלם חצי נזק).

(ד) הק"ו בשלוב ה'דיו', הבהיר ש'פשוטו של מקרא' הוא על פי פירושם: "יחצון", בכל רשות. רבי טרפון ביקש לקבוע פשט אחר, "יחצון", רק ברשות הרבים, אבל ברשות הניזק, ישלם נזק שלם.⁴⁹

'דיו' דאיפריך ו-'סף שוויון'

על אף ה'מושלמות' של התוצאה מק"ו ו'דיו' א, יש בה שני חידושים ביחס לתוצאה בנידה, העשויים לשמש 'יתרוץ' טוב לרבי טרפון, כדי לא לקבלה. האחד: לחכמים, הק"ו וה'דיו' משמשים מקור נוסף למקרא, ללמוד ההלכה של 'קרן בחצר הניזק'. לרבי טרפון, הק"ו כמידה מדרשית בכירה, ביקש ללמוד הלכה חדשה שאינה כתובה בתורה במפורש. תת-המידה 'דיו', מייטרת את החידוש שבתוצאת ק"ו חוקי ותקף, ומקבעת על ידי כך את 'פשוטו של מקרא', כדעת חכמים. הסתמא בסוגייתנו מכנה זאת 'דיו דאיפריך'. מנקודת מבטו של רבי טרפון, כך טוען הסתמא, אין הוא חייב לקבל צורת יישום זו של 'דיו' שכן היא 'פורכת את הקל וחומר'.⁵⁰ 'פירכת' הק"ו

⁴⁴ שהרי אם הדין יהיה חצי נזק, לא תתקיים בכך ההכללה של הק"ו שקרן בחצר הניזק חמורה מקרן ברשות הרבים.

⁴⁵ מכאן נראה שסדר הדיון בסוגיא זו היה כך: תחילה דיון בפשט המקרא 'יחצון', ולאחר שלא התקבלה הכרעה נזק רבי טרפון לק"ו, בדומה למצב בנידה.

⁴⁶ א' יצחק, פרוש לתורת כהנים, על פי קרבן אהרן, לעמבערג (ללא שנת הוצאה לאור), מגדיר זאת כך: "שאותן גבולין הם מכח דיני תורה והם הקדמות ידועות מדיני תורה". להלן בפרק ח, בסעיף הסכום מוכח כי ב'מקורות הממנפים' התנאים שלא נאמר עליהם 'דיו', תנאים יצרו ק"ו עממיים ללא 'דיו' משום שהאינדיקציה למינוף שבידם היתה מקראית מפורשת.

⁴⁷ כלומר: ה'דיו' פועל כמגביל את המינוף, ובכך ממשיכים הק"ו העממי/פשוט והמורכב למלא את אותו תפקיד.

⁴⁸ זוהי תוצאה משמעותית. ה'דיו' היא מעתה מידה מדרשית משלימה לק"ו. ה'דיו' אינו חייב להיות מעתה תגובה של צד א למינוף של צד ב. ק"ו ו'דיו' יכולים להווצר מלכתחילה, כדרשה אחת ב'חדא מחתא'.

⁴⁹ כפירוש הצל"ח (ציון לנפש חפצה) על אתר, ראה הערה 2 לעיל.

⁵⁰ הפירוש האמוראי לפירכת הק"ו על ידי 'דיו' אינו פשוט, משום שהמושג 'פירכה' מכוון לרוב לדחיית הק"ו בשל סתירה ממקור אחר או בשל סתירה לוגית בתוך חלקו. א' ווייס, דיונים ובירורים, אכן קורא לפירוש זה 'פירוש

הסתמאית הינה: ייתור החידוש שבתוצאת הק"ו. צורת היישום שאותה חייב רבי טרפון לקבל (=מדאוריתא) הינה זו המודגמת ביסכוליון של ברייתת י"ג מידות (=מרים והשכינה). שם, אין ה'דיו' מייתר את החידוש שבתוצאת הק"ו אלא מגבילו בלבד.

השנייה: מהו היחס הלוגי שנוצר בין תוצאת הק"ו לאחר הפעלת 'דיו' לבין 'ההכללה' שבק"ו? ההכללה בק"ו א קבעה שרשות הניזק חמורה מרשות הרבים, ותוצאת הק"ו לאחר 'דיו' מראה כי רשות הרבים ורשות הניזק שוות בחומרתן. האם תוצאה זו, מהווה 'פירכה לוגית' להכללה? התשובה לשאלה זו, תלויה בהגדרה המדויקת להכללה. אם נקבע שההכללה הינה 'שרשות הניזק חמורה ולכל היותר שוה לרשות הרבים' אין בתוצאת ה'דיו' 'פירכה לוגית'. 'לכל היותר שוה' הוא 'סף של שוויון'. (בלשון המתמטית, רשות הניזק (גדול, שוה מ-) = רשות הרבים, הסימן 'גדול' מסמן חומרא). אם ה'מודל' של הק"ו המורכב אינו כולל 'סף של שוויון' כערך של חומרא או קולא ממש, אזי, ה'דיו' אינו רק מייתר את החידוש שבק"ו (= 'דיו דאפריד' הסתמא), אלא אף פורד 'פירכה לוגית' של ממש את הק"ו.⁵¹ רבי טרפון קיבל בסופו של דבר את 'דיו' א מכאן, שהוא לא היה סבור שיש ב'דיו' זה 'פירכה לוגית'. ההכללה המקובלת על חכמים ורבי טרפון, כוללת אם כן, גם 'סף שוויון', ולכן אין לראות ב'דיו' א 'פירכה לוגית'.

רבי טרפון קיבל 'דיו' א

אני סבור, על פי פשט המשנה, וכדעת ווייס ואחרים, שרבי טרפון קיבל 'דיו' א, ולכן יצר ק"ו ב. ברם, 'דיו' א לא פרד את הק"ו של רבי טרפון אלא הגבילו. גם תוצאה זו, אינה מקובלת על רבי טרפון ולכן הוא יצר ק"ו חדש, ק"ו ב.⁵² רבי טרפון, חזר בו מק"ו א, משום שהשתכנע כי על אף שצורת היישום החדשה של 'דיו' מגבילה ואינה פורכת, ביסודה היא נכונה.

ג. ק"ו ב ו'דיו' ב

ההקבלה בין תגובת רבי טרפון בב"ק לתגובת רבי אליעזר בנידה

"אמר להם אני לא אדון קרן מקרן, אני אדון קרן מרגל" זוהי המקבילה, להכרזת חכמים בסוגיית נידה: "הרי אנו משיבים אותך בלשון אחרת". שתי ההכרזות מהוות פסקאות מקשרות בין הרישא לסיפא. בהכרזת רבי טרפון יש יותר מהכרזת חכמים. הכרזת חכמים בנידה, מעידה מן ההיבט

מוזר". אבל, י' תאומים, גינת ורדים, בכלל מט, מביא בשם המהרש"א "סברא מחודשת" העונה לשאלה, 'מה ענין פירכה אצל ייתור פסוק?': "... דלרבי טרפון היכא דמיפרד קל וחומר לא אמרינן 'דיו', היינו דווקא דאיכא קרא יתירא, ואי אמרינן 'דיו' לא צריך קרא דמקל וחומר הוה שמעינן לה, ומשום הכי אמרינן דלהכי טרח וכתב לה קרא כי היכי דליהוי הקל וחומר מופרד דלא לימא 'דיו', אבל היכא שאין קרא מיותר אמרינן 'דיו', אפילו היכא דמיפרד קל וחומר".

הסתמא עצמו, אינו משתמש ברעיון של 'סף שוויון' כאפשרות של פירכה, אלא כנ"ל, הפירכה הינה ביטול החידוש של הק"ו על ידי 'דיו' (רק לדעת ר' טרפון, כמובן).⁵¹

על פי א' הלבני, (שם), תירוץ 'דיו דאפריד' הסתמאי עולה גם על ק"ו א וגם על ק"ו ב, כיון שהסתמא לא הבחין בתגובתו בין שניהם. פירוש זה קצת קשה, כי הוא מייתר את ק"ו ב. אם ק"ו א 'מופרד' ואין רבי טרפון מקבל את ה'דיו' האשם בכך, מדוע אם כן הוא ייצור ק"ו נוסף? גם בעלי התוספות שקבלו את דברי הסתמא בעניין 'דיו דאפריד' נדחקו בשל כך ופירשו שק"ו ב הוא 'לדבריהם'. היוצא מכך, הצורך לומר 'לדבריהם', שאינו עולה ישירות מן הטקסט נובע ישירות מן הפירוש הסתמאי ל'דיו דאפריד'.

המתודולוגי על ניסיון התנסחות חדש שנועד לפתור את בעיית הקביעה הנורמטיבית המורכבת. אפשר לראות בה הסכמה וקבלה של דברי רבי אליעזר ב'דיו' א. ההתנסחות של רבי טרפון, מפורטת מעט יותר ואפשר לראות בה גם מעין 'התרסה'. פירוש זה אף עולה יותר מגרסת נוסח הדפוס "אף אני".⁵³

אפשר שהמילה 'אף' קושרת את תגובת רבי טרפון בב"ק לתגובת חכמים בנדה. בפרפרזה: 'אם לא תקבלו את מתודולוגיית ק"ו א החדשה, 'אנצח' אתכם בכך, שאנקוט בדרכים שאתם בעצמכם נקטתם בסוגיית נידה'. ומהי דרך זו?

הרכיבים המתודולוגיים שבתגובת רבי טרפון ל'דיו' א

- (1) מה אם במקום שהקל על השן ועל הרגל ברשות הרבים,
 (2) החמיר בקרן.
 (3) מקום שהחמיר עליהם ברשות הניזק,
 (4) אינו דין שנחמיר בקרן!

תגובת רבי טרפון ל'דיו' א של חכמים מוסיפה שלושה רכיבים 'חדשים', בהשוואה לידוע מק"ו א.
 (א): ק"ו א הוא 'קרן מקרן' וק"ו ב הוא 'קרן מרגל'.⁵⁴
 (ב): יש בק"ו ב, 'היפוכיות' של הנתונים המצויים בק"ו א. מתודולוגית, משמעות 'ההיפוכיות' הינה הכללה חדשה מהנחות (1) ו-(2), השונה מן ההכללה בק"ו א.⁵⁵
 (ג): ק"ו ב הינו חסר 'קביעה נורמטיבית' מפורשת, לעומת הקביעה המפורשת בק"ו א. על פי הגדרות העבודה, ק"ו ב הינו: ק"ו מ'סדר שני', סימטרי, ועל פי ניסוחו הוא 'משוה'. התוצאה מן הק"ו הינה, שקרן בחצר הניזק חמורה, ולכל הפחות שוה (=סף שויון), לשן ורגל בחצר הניזק. המשמעות ההלכתית הקונקרטי של התוצאה הינה, שקרן בחצר הניזק תחויב לפחות בנזק שלם, כמו שן ורגל בחצר הניזק.⁵⁶

⁵³ המילה 'אף' בגרסת נוסח הדפוס, מחזקת אמנם פרוש זה, אבל הפרוש אפשרי גם ללא מילה זו. הכרזתו של רבי טרפון "אני לא אדון קרן מקרן, אני אדון קרן מרגל", מתפרשת כשינוי בנוסח הק"ו, שהוא 'נאלץ' לעשות, עקב תגובת חכמים. מתודולוגית, שינוי זה הוא לפחות 'היפוכיות', בדומה לדרך בה נקטו חכמים במשנת נידה. בגוף העבודה, בהמשך סעיף זה, אני מצביע על 'שיפור' שעשה רבי טרפון בטכניקת 'ההיפוכיות', ביחס למשנת נידה.
⁵⁴ בכך מצביע רבי טרפון באופן מפורש על המלמד. בק"ו א המלמד הוא קרן ובק"ו ב הוא רגל.
⁵⁵ משום שהלכה (2) בק"ו ב אינה הלכה (2) בק"ו א. וההכללה, נוצרת כאמור מהנחות (1) ו(2).
⁵⁶ אם תחויב ביותר משן ורגל בחצר הניזק, הק"ו ימנף. מאידך אין להצביע על 'סף השויון' כפורך את ההכללה שהרי גם רבי טרפון וגם חכמים מקבלים את הערך הכמותי של 'סף השויון' כערך שאינו פורך את ההכללה, ראה הוכחה בגוף העבודה בסעיף ב לעיל.

אופיו המתודולוגי של ק"ו ב במשנת ב"ק

הפרשנים והחוקרים חלוקים בשאלת המתודולוגיה של ק"ו ב.⁵⁷ עיקר המחלוקת נסובה סביב שאלת הקביעה הנורמטיבית שאינה מפורשת. על פי דעה אחת, ק"ו ב הוא ק"ו 'מסדר ראשון' שעבר 'היפוכיות'. אי כתיבתה של 'הקביעה הנורמטיבית' המפורשת בכל ההנחות, הינה עניין של חסכון במלים גרידא.⁵⁸ על פי דעה שנייה, זהו ק"ו אחר. היעדרותה של 'הקביעה הנורמטיבית' המפורשת, אינה עניין של חסכון במילים, אלא חלק מ'הטופוס' של הק"ו.⁵⁹

הקושי הרב בנתוח ק"ו ב נובע ממקומו בתוך השו"ט הרחב, הכולל לטענתי גם את סוגיית נידה. רבי טרפון, אינו אמור לאחר הניסיון 'שהצטבר אצלו' עד לנקודה זו, ליצור יצירה מדרשית 'חדשה' שכבר הוכרע לגביה כי היא אינה תקפה, וכן, אינה משרתת אותו ב'ניצוח' שבינו לחכמים!! בלשון א' שווארץ, יש צורך לפרש את ק"ו ב במשנת ב"ק כמשנה שיש לה 'ערך של צעד קדימה מזו שבנידה'. בק"ו זה יותר מן האחרים, פרשנויות רבות ומגוונות.⁶⁰ נאמן, להצהרתי בדבר

⁵⁷ אופיו המתודולוגי של הק"ו הוא ביטוי כללי למדי, שבעזרתו אני מבקש להצביע על הפער הקיים בין ניסוחו לבין הגיונו הפורמאלי של הק"ו. אם להשתמש במונח אריסטוטלי, נראה שהמחלוקת הינה סביב ה- TOPOS של ק"ו זה. א' רביצקי, ההיקשים, עמ' 214 מגדיר את ה- TOPO כך: "הטופוס הוא הקדמה בהיקש שתפקידה לנסח את העיקרון שעל פיו התולדה נובעת מן ההקדמה (או מן ההקדמות)". ה'טופוס' הוא מושג מרכזי בספר הנצוח' של אריסטו, מונח שמילולית יש לתרגמו 'מקום' או 'מקומות' (TOPOS). עיקר הבעיה בק"ו של חז"ל היא החוסר של ה'טופוס'. ה'טופוס' האריסטוטלי מספק שלושה גורמים: את שם 'הטופוס', את הניסוח הפורמאלי של ה'טופוס', ואת הדוגמא המטריאלית של היקש שמיושם בו עיקרון זה. בברייתא דרי' ישמעאל, ו'בברייתא דדוגמאות' (כך מכנה אותה אליעזר פינקלשטיין) יש רשימת שמות של המידות, ודוגמאות לכל מידה. ברם, אין הברייתא מציגה נוסח של 'הטופוס' עצמו, כלומר של העיקרון הפורמלי שעליו מבוססת המידה, וזהו המצב בכל סוגיות ק"ו בספרות חז"ל. על אף שסלומקווסקי, טופיקה, עמ' 46, כותב בפרוש ש'מודל', המונח בו השתמשתי בעבודה זו דומה ל'טופוס', אני סבור שלפחות בעבודה זו אין הדברים דומים. המונח 'מודל' מתאים יותר לתאור מורכב של רכיבי הק"ו הכולל גם את 'הגיונו'. ברם, ה'טופוס' כנ"ל, מנסה לתאר רק את 'הגיונו' של הק"ו או של מידת דרש אחרת. מן ההיבט הפורמאלי, גם אם היה בידינו העיקרון הפורמאלי שעליו מבוסס ק"ו ב במשנת בבא-קמא, לא היה די בכך כדי להשיב על כל השאלות הנובעות מניסוחו וממקומו בתוך השו"ט. חשוב לציין בהקשר זה שרלב"ג מכנה כללים הגיוניים להבנת מידות הדרש בשם 'מקומות' והוא יוצר זיהוי בינו לבין TOPOS. ראה ב' מינקין, "הספר שערי צדק ויחסי לרלב"ג", עלי ספר, יד (תשמ"ז), עמ' 57. על פי זה אפשר כי המונח 'מקום' שבק"ו המורכב הוא 'טופוס'. בתוך הק"ו המורכב שני 'מקומות', 'המקום' הראשון הוא העיקרון הלוגי שקראתי לו בלשון המודרנית 'הכללה', ו'המקום' השני בק"ו הוא ההיסק הדדוקטיבי מתוך הכללה. קשר זה ל'טופוס' האריסטוטלי מסביר את ניסיונם של פרשני ימי הביניים בעלי הזיקה ללוגיקה, להשוות את ה'טופוס' של הק"ו לתמונה הראשונה של ההיקשים (BARBARA). ראה את עבודתו של א' רביצקי, השפעת הלוגיקה, הדנה בנושא זה בפרוט. בסוגיא הבאה, סוגיית גיטין: 'אשה נאמנת', עושים התנאים שימוש במונח 'מקום' גם בתצורה אחרת: 'ממקום שבאת'. אם כדעת רלב"ג, 'מקום' הוא 'טופוס', משמעות הביטוי הינה הפנייה לעיקרון הפורמאלי שעליו מבוסס הטיעון, ולא הפנייה למקור המלמד כפשוטו.

⁵⁸ בקבוצת פרשנים זו ניתן למצוא את: רב סעדיה גאון, רבינו חננאל, ר"ף, ריב"ן ורמב"ם. לדוגמא: פרשנותו של ר"ח: "... אבל היכא דמפריך ק"ו לגמרי לא דריש. ואיך מפריך הכא ק"ו? דדרשינן הכא: מה במקום שהיקל על הרגל ברשות הרבים שהיא פטורה, החמיר בקרן שנאמר, 'וחצו את כספו', לא שנא רשות הרבים ולא שנא חצר הניזק, דלא גרעא רשות הניזק מרשות הרבים, מקום שהחמיר בקרן על הרגל ברשות הניזק לשלם נזק שלם אינו דין שנחמיר על הקרן ברשות הניזק לשלם נזק שלם"; פירוש על הש"ס לרבינו חננאל בר חושאל, מוסד הרב קוק, ללא שנת הוצאה, עמ' נ-ז. פרשנותו של ר"ח מוסיפה לציטוט ק"ו ב את 'הקביעות הנורמטיביות' המפורשות אותן הוא לוקח מק"ו א במשנה.

⁵⁹ הגדרת ניסוח ק"ו ב כק"ו בעל 'טופוס' מיוחד אינה מצויה בלשון זו אצל הפרשנים הללו. ברם, מתוך פירושיהם ברור לחלוטין שהם מתייחסים לאי כתיבת 'הקביעה הנורמטיבית' בפירוש, כאל ניסוח מכוון, ולכן כתבתי שהמשמעות הינה 'טופוס' מיוחד. ראה לדוגמא ניסוחו של המהר"ם: "ומה ברשות הרבים הקלה בניזקין דרגל, החמיר בה בעניין ניזקין של קרן, חצר הניזק החמורה בניזקין דרגל, כל שכן שיחמיר בה בעניין ניזקין של קרן". 'פני יהושע' המאריך מאוד, בפרשנות לק"ו ב, מציג גישת ביניים, מקום א בק"ו ללא 'קביעה נורמטיבית' ובמקום ב הוא משלים את 'הקביעה' מק"ו א. ('פני יהושע', ר' יהושע פאלק, מתוך פרויקט השו"ת של בר-אילן. גירסה 13) כך הוא כותב: "מה רשות הרבים שהוקל בו בשן ורגל, אפילו הכי החמיר בקרן, רשות הניזק שחייב בשן ורגל נזק שלם אינו דין שחייב בקרן נזק שלם". בקבוצת פרשנים זו ספרתי לפחות חמישה ניסוחי ק"ו ב 'מיוחדים' ביחס לניסוח במשנה: תלמידי ר"ת, רבנו פרץ, מהר"ם, פני-יהושע, רמ"ק, ואליהם יש להוסיף את ניסוחי א' וייס כנ"ל. הפרשנויות ארוכות, קשות ועמוסות בתובנות. הסוג שלם לשתי קבוצות (ראה הערה קודמת), הינו אך ורק על בסיס החלוקה בין המפרשים את ק"ו א וב כק"ו 'מסדר ראשון', לבין אלו המפרשים את ק"ו ב כק"ו 'מסדר שני' בעל ייחודיות נוספת.

⁶⁰ מגוון הדעות הפרשניות שמתייחסות לק"ו ב באופן ישיר או עקיף הוא גדול. להלן תמצית הדעות מתוך ההערות שנכתבו בגוף העבודה עד כאן: **'לדבריהם קאמר להו' - ק"ו ב הוא 'ניצוח'** (1): בעלי התוספות (הערה 6).

ההצמדות לטקסט, אני מבקש להציע הצעה פרשנית, שיש בה כך אני סבור, כדי להשיב על הקשיים העיקריים שבנדון.

הצעתי הפרשנית בדבר אופיו המתודולוגי של ק"ו ב במשנת ב"ק

בשתי סוגיות היסוד התנאיות (נידה, ב"ק), עדות למחלוקת תנאית, לקביעת גבולותיו המתודולוגיים של הק"ו המורכב. כנגד התובנה העיקרית להגבלה, 'דיו', אנו מוצאים בעיקר שתי טכניקות להתמודדות: 'היפוכיות', וניסוח ק"ו 'מסדר שני'. בנידה, כל הק"ו בכל הנוסחים, הם 'מסדר שני', והטכניקה העיקרית של חכמים ליצירת 'הכללה' שתאפשר 'קביעה נורמטיבית' מורכבת, הינה 'ההיפוכיות'. בב"ק שיש בה כאמור לעיל ערך של התקדמות, ק"ו א הוא חידוש, ק"ו 'מסדר ראשון', ובק"ו ב חידוש נוסף ביחס לק"ו א, גם 'היפוכיות', וגם 'סדר שני'. אם טכניקת 'סדר שני' ו'היפוכיות' נכשלו בנידה, מדוע סבור רבי טרפון שהם יצליחו בב"ק? במסגרת 'הפקת הלקחים' מנידה, צריך היה רבי טרפון ליצור ק"ו שאין בו את הקשיים הבאים: 'דיו', 'דיו אריש דינא', 'פירכה לוגית' של 'דיו', ו'קביעה נורמטיבית' שאינה שנויה במחלוקת.

בנקודה זו (=קביעה נורמטיבית שאינה שנויה במחלוקת) נראה שהלקחים הופקו עד תום. אין כל מחלוקת כנ"ל בדבר 'הקביעות הנורמטיביות' שבב"ק (הן כמותיות, אינן שנויות במחלוקת, ומבוססות על סרגל אחיד). ומה בדבר 'הקשיים' האחרים? יש הכרח פרשני לומר, שרבי טרפון, סבור היה לפחות ב'הוא אמינא', שלמרות הידוע לו מנידה חכמים לא יאמרו 'דיו' על ק"ו ב בב"ק, שאילולא כן 'מה הועילו חכמים בתקנתם?!' המוטיבציה שעמדו בפניה חכמים בנידה, לפני היצירה של ק"ו ב, שונה מזו של ב"ק. בנידה עיקר המוטיבציה היתה ל'קביעה נורמטיבית' מורכבת שתתמוך בדעתם ההלכתית. בב"ק, כאשר 'הקביעה' אינה במחלוקת, עיקר המוטיבציה של רבי

(2): 'נימוקי יוסף', 'שיטה מקובצת', מהר"מ, רבינו קאזיס, 'לחם אבירים', 'גופי הלכות', 'עצמות יוסף' (הערה 18).

מתי ואיך נדרש 'דיו' ב?

- (1): 'משוים את המלמד השני עם היותר קטן משני מלמדיו', (אבן חיים, הערה 9)
 - (2): 'אומרים 'דיו' אתחילת הדין גם במקום שחומרת הלמד הוא מעין המלמד (אוסטרובסקי, הערה 11).
 - (3): רק כשמכוון למלמד (הלבני, הערה 8).
- ניסוחם ואופיים של ק"ו ב ושל 'דיו' ב**
- (1): זה לא ק"ו אלא 'מה מצינו' (תחילת חכמה, הערה 13).
 - (2): 'דיו' עולה גם על ק"ו א (הלבני, הערה 52).
 - (3): חמישה עיבודים ניסוחיים של ק"ו ב נמצאים בפרשנותם של: תלמידי ר"ת, רבינו פרץ, מהר"ם, פני יהושע, רמ"ק. (הערה 59).

אי כתיבה של 'הקביעה' בק"ו ב הוא רק ניסוח

רב סעדיה גאון, ר"ח, רי"ף, ריב"ן, רמב"ם (הערה 58).

אי כתיבה של 'הקביעה' הוא מכוון

מהר"ם, פני יהושע (הערה 59).

בהשאלה מדברי אי רביצקי, השפעת הלוגיקה, עמ' 8, בדבר השפעת תחומי הלוגיקה הביניימית על הבנת דרכי הדרשה, ניתן לומר, כי ההבדלים העיקריים בפרשנות לק"ו ב מצויים בתחומי: הסמנטיקה (תורת המשמעות), הסופיסטיקה (תורת ההטעיות), הסילוגיסטיקה (תורת ההיקש), והדיאלקטיקה (תורת הניצוח). אפשר, מבלי לנקוב בשם הפרשן לסווג את השאלות הפרשניות לתחומים אלו, רק בכדי להמחיש מעט את הנאמר בגוף העבודה, בתחום הסמנטיקה: א. האם יש משמעות לניסוח הק"ו כק"ו 'משוה' אך ממנף בפועל? ב. האומנם המשמעות של ניסוח ק"ו ב הינה של ק"ו 'מסדר שני'? ג. האומנם יש משמעות לק"ו שפועל על 'מושגי החמרה' (כדעת אי וויס), האם 'למושג של החמרה' יש משמעות של 'ישות משפטית'? ד. האם יש משמעות להפרדת התוצאה 'האיכותית' של הק"ו מן התוצאה 'הכמותית'? בתחום הסופיסטיקה: א. האם רבי טרפון ניסה 'להטעות' את חכמים בניסוח הק"ו? ב. האם רבי טרפון 'היטעה' את חכמים בכך, שהפריד את הלימוד לשני שלבים: היסק מק"ו, ויישום אינדיקציה למינוף בשלב ב? ג. האם כדברי התוספות, ק"ו ב הוא 'לדבריהם קאמר לה', והוא אינו סבור כך? ד. האם יתכן שרבי טרפון הביא את ק"ו לידי 'אד אבסורדוס', באמצעות 'פירכת דיו' בתחום הסילוגיסטיקה: א. האם 'קרן מקרן' הוא היקש טוב יותר מ'קרן מרגל' ומדוע? ב. האם 'דיו' פועל רק על 'סוף דינא'? ג. האם 'דיו' יכול לפרוך ק"ו? בתחום הדיאלקטיקה: א. האם הביטוי 'אני אדון' נועד כדי לנצח את חכמים ב'יכוח? ב. האומנם ק"ו ב הוא ק"ו 'מנצח' והוא חסין מפירוכות? ג. האם ק"ו ב נוצר רק לצורך 'הניצוח', אבל רבי טרפון אינו סבור כך?

טרפון הינה ליצור ק"ו 'ממנף' התומך בדעתו ההלכתית. המינוף בק"ו א נוצר, כי נמצאה תובנה שמציעה אינדיקציה כמותית למינוף.

על פי הטקסט, רבי טרפון יצר ק"ו ב 'מסדר שני' שתוצאתו אחת. קרן חמורה משן ורגל בחצר הניזק, ותו-לא. על פי תובנת ה'דין' הבסיסית, בעיית 'המינוף' נובעת מהיעדר אינדיקציה למינוף. לו היתה תובנה מקובלת כזו, אפשר שניתן היה למנף את הק"ו. רבי טרפון יצר ק"ו 'מסדר שני' שתוצאתו הכללית (=קרן חמורה משן ורגל בחצר הניזק) אינה שנויה במחלוקת. לתוצאה זו מוסיף רבי טרפון לאחר ביצוע הק"ו (מן ההיבט המתודולוגי) את אינדיקציית המינוף, קרי: נזק שלם, כמוסבר בסעיף הקודם.

החידוש כעת הוא שאינדיקציית המינוף אינה חלק מן הלוגיקה של הק"ו הזה. קרן בחצר הניזק תשלם נזק שלם לא בשל הקביעה בהנחה (3) בק"ו ששן ורגל משלמת נזק שלם, אלא בשל ההלכה המקראית שיוצרת את תובנת ה'משונה'.⁶¹ על פי פרשנות זו, תשלום נזק שלם של שן ורגל בחצר הניזק, אינו אלא 'בנין אבי' לתובנת ה'משונה' כנ"ל. אמנם בק"ו זה, הלכת 'שן ורגל בחצר הניזק' המקראית מוצגת בהנחה (3) בק"ו, אך מטרתה היא רק להגיע לתוצאה כנ"ל 'שקרן חמורה משן ורגל בחצר הניזק' ותו-לא. לו התכוון רבי טרפון למנף את 'הקביעה הנורמטיבית' על בסיס הנחה (3) היתה צריכה תוצאה הק"ו להיות גדולה מנזק שלם. ברם, 'הקביעה הנורמטיבית' אינה מוזכרת כלל בתוך הניסוח של הק"ו, כדי שהיא לא תיצור 'בעיה' עם ה'דין', כפי שקרה בק"ו א.

תימוכין חלקיים להצעת, מפרשנותו של וויס למשנתנו

חלק מרעיון זה נמצא בפרושו של וויס: "בק"ו זה בא תחילה: מה במקום שהקל על השן ועל הרגל ברה"ר החמיר בקרן, היינו מן פטורן של שן ורגל ברה"ר וחיובה של קרן שם יוצא, שקרן חמורה משן ורגל. ומוזה הדין: מקום שהחמיר על השן ועל הרגל ברה"ר אינו דין שנחמיר בקרן, שכוונתו היא: ואם על שן ורגל הוא חייב ברה"ר נ"ש אינו דין שחייב בה על קרן נזק שלם", (שם). עיקר הקושי שלי בפרשנותו של וויס כדי להסתמך עליה הוא במילים "שכוונתו היא". זהו השלב בו הופכים את התוצאה האיכותית של הק"ו לתוצאה כמותית.⁶² על פי הצעתי, שלב מתודולוגי זה מתבסס על 'אינדיקציית המינוף' (=תובנת 'משונה') שאינה חלק אינטגרלי של הק"ו בק"ו ב. חכמים יכלו לדחות את ה'טופוס' של ק"ו זה, ולהתנגד לאינדיקציית המינוף של רבי טרפון, כי להם תובנת משונה 'משלהם' שאינה יוצרת מינוף. ברם, הם בחרו לתקוף את תוצאת המינוף של רבי טרפון דרך מתודולוגיית הק"ו ובאמצעות כלל ה'דין'. דרך זו, כפי שתפורט להלן, אינה מאפשרת 'פתח' למקרים נוספים של 'מינוף', להם תמצא מן הסתם 'אינדיקציה' חדשה לקביעת גבול המינוף. המענה של חכמים: משפטי, קטגורי, וכללי לכל המקרים הדומים.

⁶¹ שהרי בהלכה (4) כלל לא כתובה 'קביעה נורמטיבית'.

⁶² על פי א' וויס, יש שני מישורים לק"ו, מישור ההתנסחות בפועל ומישור הכוונה (= "שכוונתו היא"). ברם, זו הרי עיקר הבעיה, וכי רבי טרפון, מתנסח באופן מעורפל כדי לכסות על 'כוונתו'? בשל כך, הרחבתי את הפרשנות לכוון המוציא מכלל מחשבה אל מעשה של ממש. רבי טרפון הופך את התוצאה של הק"ו מאיכותית לכמותית בשלב ב, לאחר שתהליך יצירת הק"ו הסתיים. אפשר שזו אכן כוונתו של א' וויס, אבל הוא לא 'הרחיק לכת' כדי לבטא רעיון זה בפרוש, שהרי אין לרעיון זה תימוכין בטקסט, ולדעתי הוא הכרח פרשני. רעיון זה מתבצע בפועל על ידי רבי מאיר בסוגיית זבחים, "מלק ונמצאת טריפה" ראה פרק ה, להלן.

פרוט 'הפקת הלקחים' ממשנת נידה

- לאור הצעתי זו, יש לבחון את 'הפקת הלקחים' של רבי טרפון מנידה, ומ'דיו' שבק"ו א.⁶³
- א. אין אומרים 'דיו' על ק"ו מסוג זה, שהרי הלמד קובע קביעה עקרונית בלבד, שאינה שנויה במחלוקת, מי חמור ממי ולא בכמה הוא חמור (=הק"ו איכותי).
- ב. אם אין 'דיו', אין גם 'דיו אריש דינא'.
- ג. 'פירכה לוגית' של 'דיו' לא שייכת, כי אין 'דיו'.
- ד. התוצאה המעשית ההלכתית, קרן תשלם נזק שלם, בחצר הניזק, לא יכולה להצטרף להנחה כל שהיא בק"ו כדי ליצור 'הכללה' הפוכה, משום שהיא אינה תוצאה של הק"ו.⁶⁴ בלשונו של מ' אברהם חוקר הק"ו, זהו 'שקף אחר'.⁶⁵ אינדיקציית המינוף (=משונה) הוצאה מחוץ לק"ו.

שלילת אלטרנטיבות ניסוחיות לק"ו ב במשנה

- מדוע, לצורך טיעונו החדש, צריך רבי טרפון גם 'היפוכיות' וגם ק"ו 'מסדר שני'?
- א. ללא שתי הטכניקות, אנו נותרים עם ק"ו א, שהיה בודאי הק"ו המועדף, בעיני רבי טרפון, עד ש'דיו' ביטל את אינדיקציית המינוף.⁶⁶
- ב. לו יצר רבי טרפון ק"ו שיש בו 'היפוכיות' בלבד, ללא ביטול 'הקביעה הנורמטיבית' היה מתקבל ק"ו כדלקמן:

- (1) מה אם במקום שהקל על השן ועל הרגל ברשות הרבים שהוא פטור.
- (2) החמיר על הקרן ברשות הרבים לשלם חצי נזק.
- (3) מקום שהחמיר על השן והרגל ברשות הניזק לשלם נזק שלם.
- (4) אינו דין שנחמיר על הקרן לשלם נזק שלם!

לפי וויס, אפשר היה לפרוץ ק"ו כזה כך: "מה לקרן שכן יש בה חצי נזק, תאמר בשן ורגל שיש בה נזק שלם?! (שם).⁶⁷ זוהי פירכה, על ההכללה הנוצרת מן היחס בין (1) ל-(2). לא ניתן להכליל ולומר שקרן חמורה משן ורגל מק"ו זה, כי מצאנו שהתורה עצמה מאפשרת דין של נזק שלם בשן ורגל (אמנם בחצר הניזק) מה שלא מצאנו בקרן באופן מפורש! לכן הלכה 'ההכללה' ואין ק"ו. אין הדבר כן בניסוח חסר 'הקביעה': "היינו מן פטורן של שן ורגל ברשות הרבים וחיובה של קרן שם יוצא, שקרן חמורה משן ורגל" (שם). כלומר: חומרת הקרן ביחס

⁶³ אלו הם שני העקרונות המנחים להצעות הפרשניות שלי: 'הפקת לקחים' של רבי טרפון מן השלבים המוקדמים של השו"ט, כולל הסוגיא בנידה, וההיצמדות ככל שניתן לטקסט.

⁶⁴ כלומר, אין אפשרות לפרוץ את הק"ו בשל התוצאה הכמותית בשלב ב, משום שהק"ו 'איכותי'. גם אם היה 'כמותי' אין מקום לחבור תוצאה שהיא טובנה 'מחוץ לקל וחומר' אל חלקי הק"ו. זו כמובן דעת רבי טרפון ולא דעת חכמים, שבאה לידי ביטוי ב'דיו'.

⁶⁵ בשיחה עמי, מ' אברהם קרא לכך: 'מודל השקפים', לפי דעתו, מעמדם ותוקפם של שלושת ההנחות בק"ו שונה ממעמדה ותוקפה של תוצאת הק"ו. שהרי ההנחות הם 'מדאוריתא' והן ככתובות במקרא באופן מפורש, והתוצאה אינה ממש מדאוריתא. בשל כך הוא סבור שאין לחבר תוצאה זו להנחות כדי ליצור פירכות על הק"ו. הפרשנות שלי לק"ו ב, מתייחסת לתוצאה הכמותית, לא כאל שלב (4), שהוא חלק מן הק"ו, אלא כאל שלב (5), שהוא ממש מחוץ לגבולות הק"ו. אם על שלב (4) סבור מ' אברהם שהוא בעל מעמד ותוקף שונים, כל שכן שיסכים כי שלב (5) אינו שייך כלל לק"ו!

⁶⁶ העדפת ק"ו א, מוכחת כפשוטו, מתוך הצגתו כאלטרנטיבה ראשונה.

⁶⁷ לפי זה, 'הקביעות הנורמטיביות' המקראיות הם חלק מן המאפיינים של הישות המשפטית שנדונה בק"ו. במקרה זה, המאפיין של קרן, ששייך בה דין חצי נזק מה שלא קיים בשן ורגל, ששייך בה נזק שלם! ערכים אלו, חצי נזק ונזק שלם, הם חידושים מקראיים שאינם נובעים מן ההגיון מלכתחילה, ועומדים על 'הגיונם' רק לאחר שהם כתובים בתורה. על אף היותם בעל ערך כמותי, היחס אליהם הינו כמו אל כל תכונה מאפיינת אחרת של הישות המשפטית. בשל כך, אם הק"ו עושה שימוש במאפיינים אלו (=ערכים כמותיים מקראיים, המהווים חידוש), והם שונים זה מזה, אפשר להשתמש בהם כאמצעי לפירכה, כפי שניסח אותה א' וויס.

לשן ורגל לא נובעת מהשוואת 'חצי נזק' ל'אפס נזק', אלא מעצם החיוב (ולא חשוב בכמה) לפטור של שני מזיקים באותה רשות.
ג. לו יצר רבי טרפון ק"ו ללא 'היפוכיות', אך יש בו ביטול 'קביעה נורמטיבית' היה מתקבל ק"ו כדלקמן:

(1) מה אם במקום שהקל על השן והרגל ברשות הרבים.

(2) החמיר עליהן ברשות הניזק.

(3) מקום שהחמיר על הקרן ברשות הרבים.

(4) אינו דין שנחמיר עליה ברשות הניזק!

ההכללה כמו בק"ו א, צריכה לומר שחצר הניזק חמורה מרשות הרבים. ברם, יש להסיק זאת רק מעצם החיוב של שן ורגל ברשות הניזק, ולא מגובה החיוב, שהרי אין בנוסח זה 'קביעה נורמטיבית' מפורשת. כך אמנם מפרש זאת וויס גם בק"ו א: "היינו מן פטורן של שן ורגל ברשות הרבים וחיובן ברשות הניזק. יוצא שלגבי תשלומי נזק רה"נ חמורה מרשות הרבים", (שם). אפשר שק"ו זה, לא נוסח כך על ידי רבי טרפון, משום שהביטויים החמיר ב(2) וב(3) הבאים לבטא חיוב/או פטור אינן מדויקים מן ההיבט הלשוני, אותה הבעיה כמו בק"ו א בנדה (ספרא וברייתא).

וויס השתמש בתירוץ זה כדי לדחות גם את ק"ו ב בניסוחו בפועל: "אלא מאי, אני בא באופן בלתי אמצעי, מן שהחמיר על השן ועל הרגל ברשות הניזק, ופה: שהחמיר, משמעו חיוב נזק שלם... אכן 'שהחמיר' שבסוף, משמעו אמנם חיוב נזק שלם, אבל גם בתחילה איתא: הקל - החמיר, ושם משמעם של מושגים אלה: הוא פטור (לגמרי) - חייב (ח"נ) ומכאן דחיית חכמים", (שם). אמנם החמיר/הקל הם 'חייבי' ו'פטורי' עקרוניים בניסוח זה, אבל בפועל אנו יודעים ש'הקביעה הנורמטיבית' שלהם שונה. זוהי בעצם, תשובת חכמים לרבי טרפון ב'דיו' ב, שהיתה תקיפה גם אילו נוסח ק"ו ב כמו בהצעה זו.

צורת היישום של 'דיו' ב אליבא דחכמים

חכמים משיבים באופן לאקוני כמו בק"ו א: "דיו לבא מן הדין שיהא כנדון, מה ברשות הרבים חצי נזק אף ברשות הניזק חצי נזק". פרשנותו של וויס, תולה את 'האשמה' בניסוחו של רבי טרפון. זהו הגורם שיצר את המינוף שבעטיו נאמר 'דיו'. החידוש בדברי וויס הוא, שכלל ה'דיו' מתייחס גם למושגים לוגיים (החמיר/הקל) שיוצרים ק"ו משוה לכאורה אך ממנף בפועל. זהו נוסח ההתנגדות לק"ו 'מסדר שני' ממנף. אם החומרה של הבא מן הדין, הינה הלכה קונקרטית (=חצי נזק), גם החומרה של הנדון צריכה להיות כזו. אין דרך להשתמש ב'החמיר' שבתחילת הדין כמושג הבודק מגמות החמרה לוגית, ובסוף הדין כהלכה קונקרטית. 'דיו' לפי פירושו של וויס דורש שוויוניות מוחלטת במתודולוגיית ההיסק.

החידוש העיקרי בק"ו זה הינו: הוצאת השיקולים והבצוע בפועל של האינדיקציה למינוף מחוץ לק"ו. בדיוק כנגד רעיון זה פועל ה'דיו'. משל היה אומר: 'דיו' לבא מן הדין, ולא מה שבא מחוץ לפעולת הדין. אם הק"ו כללי (=מסדר שני) ומשוה, וללא קונקרטיוזיה הלכתית, תוצאתו תהא ברור הכוון הלוגי בלבד. 'הבא מן הדין' על פי פרשנות זו, הוא המשך התהליך של פעולת הדין, שעל פי הצעת רבי טרפון מתרחש מחוץ למסגרת של דרשת הק"ו. ה'דיו' לפי זה, אינו

פרק ג – סוגיית בבא קמא – 'שור המזיק'

מאפשר הוצאת השיקולים והביצוע בפועל של האינדיקציה למינוף מחוץ לקל וחומר. כלומר: לידיו זה יש 'ערך של התקדמות' בכך, שהוא מבטל גם את חידושו זה של רבי טרפון.

ד. סיכום לפרק ג (סוגיית ב"ק)

כללי

גם מבלי להניח כדעת שווארץ כי קיים קשר בין התנאים שמשותפים בשו"ט בנידה לבין אלו שמשותפים בשו"ט בב"ק, נראה כי במשנת ב"ק מתואר שו"ט שונה מתודולוגית מזה שבב"ק. שני הבדלים עקרוניים בולטים ישירות מן הטקסט התנאי וללא היזדקקות לאמצעים פרשניים. האחד: ק"ו א במשנת ב"ק הוא ק"ו ממנף, מורכב ומפורש. 'מסדר ראשון' ולא ק"ו 'מסדר שני', דוגמה יחידאית בכל ספרות חז"ל. השני: המחלוקת הקונקרטיית בין חכמים דרבי טרפון לבין רבי טרפון אינה על אופייה המתודולוגי של 'הקביעה הנורמטיבית'. **במשנת ב"ק אין 'קביעה' זו מצויה במחלוקת** ובשל כך נראה כי זו אינה העילה כמו בסוגיית נידה לפירכת או להגבלת הק"ו. שני הבדלים עקרוניים אלו משמשים סיבה מספקת העומדת בפני עצמה כדי לקבוע כדעת שווארץ כי למשנת ב"ק יש 'ערך של צעד קדימה' על פני משנת נידה. על בסיס שני הבדלים אלו הנתמכים באמירתו של שווארץ, ועל בסיס החקירה של משנת ב"ק, אני סבור כי לפנינו שני נסיונות המייצגים **גישה מתודולוגית שונה** מזו שבנידה, לבחינת כוחו של ה'דיו'.

הטכניקות המדרשיות ליצירת ק"ו ממנף שבסוגיא זו

הטכניקה הבולטת ביותר כאמור לעיל הינה ניסוח ק"ו א כק"ו 'מסדר ראשון' בעל 'קביעה' מפורשת וכמותית. פעולת המינוף מתבצעת בתוך הק"ו ולתוצאה הכמותית של ההיסק (= 'נזק שלם') אין הסבר הנובע מנתוני הק"ו. בשל עובדה זו פירשתי כי רבי טרפון יצר מינוף מכוון בק"ו א משום שהיה סבור שיש בידו **במקרה זה** אינדיקציה למינוף.

ק"ו ב במשנת ב"ק נועד לכולי עלמא להוות אלטרנטיבה לק"ו א בשל ה'דיו' שנאמר על ק"ו א. בין אם נאמר כי רבי טרפון ניסה דרך אחרת לנצח את 'דיו' ובין אם נאמר כדעת בעלי התוספות "לדבריהם קאמר להו", ברור כי מבחינה מתודולוגית ניסה רבי טרפון גישה אחרת מזו שנקט בק"ו א. בק"ו ב עשה רבי טרפון שימוש בשתי טכניקות מדרשיות: 'היפוכיות' של הנתונים בק"ו א, ובנוסף, ניסוח ק"ו ב כק"ו 'מסדר שני'. אין מחלוקת כל שהיא ברעיון כי ק"ו ב במשנת ב"ק הוא ניסיון מתודולוגי **שונה** מזה שבק"ו א. בשונה מן 'הערך של הצעד קדימה' שבין משנת ב"ק לבין משנת נדה המהווה **טיעון**, כאן זהו **הכרח פרשני**.

ההיצמדות הקפדנית לנוסח הטקסט (כשיטת ווייס בפירושו למשנתנו), וההכרח הפרשני לייחס לק"ו במשנת ב"ק גישה מתודולוגית שונה מזו של ק"ו א הביאו אותי לקבוע כי ק"ו ב הוא ק"ו איכותי שנועד לקבוע מגמות לוגיות בלבד. אולם רבי טרפון ביקש לנצח את חכמים בשדה ההלכה ולא בשאלת מבנהו הנכון של ק"ו מורכב. בשל כך הגעתי למסקנה כי רבי טרפון ביקש לקבוע את תוצאת ההיסק **מחוץ לק"ו האיכותי**, באמצעות אינדיקציה חיצונית (= 'תובנת משונה') 'המולבשת' על ההיסק בק"ו האיכותי. רעיון זה של אינדיקציה חיצונית למינוף הוצע על ידי רבי מאיר בסוגיית זבחים כפי שנראה להלן, והוא אף עולה במפורש בחלק מן הק"ו הממנפים ללא 'דיו' שידונו להלן בפרק ח.

סוגי הק"ו

ק"ו א הוא ק"ו ממנף מפורש בעל תוצאה כמותית. 'הקביעות הנורמטיביות' של הנחות (1) (2) ו (3) אינן נמצאות במחלוקת בינו ובין חכמים. צמצום המינוף מינזק שלם ליחצי נזק' ב (4) אינו יכול לפרוך את הק"ו שהרי זו גם דעת חכמים החולקים עליו (= יחצי נזק'). ק"ו ב הוא ק"ו 'מסדר שני' לאחר שהתבצעה 'היפוכיות' בנתוני ק"ו א. הק"ו מטבעו משהו ואין בתוצאת ההיסק אלא מה שכתוב בה: "אינו דין שנחמיר בקרן", ותו-לא.

תפישה מתודולוגית: היחס של יוצר הק"ו ל'דיו'

על פי פרשנותי נראה כי רבי טרפון (בק"ו א) סבור היה שיש יכולת לק"ו המורכב למנף אם תמצא לו אינדיקציה מקובלת למינוף. ה'דיו' לפי זה אינו מגדיר מלכתחילה את אי יכולתו של הק"ו המורכב למנף. לפי רבי טרפון זוהי תובנה שזכתה אמנם לניסוח מהוקצע על ידי רבי אליעזר, אולם תפקידה להגביל את המינוף רק בהיעדר אינדיקציה למינוף. עוד יש לומר כי לפי רבי טרפון ה'דיו' יכול לבטל מינוף שנוצר ללא אינדיקציה רק בתוך מבנה הק"ו. כאשר הקונקרטיזציה של ההיסק מתבצעת מחוץ להיסק של הק"ו, 'דיו' אינו יכול להשפיע. על פי פרשנותי, זוהי ההנחה שעל פיה הוא יצר את ק"ו ב במשנת ב"ק.

היוצא מכך: רבי טרפון מתנגד ליכולותיו של ה'דיו' ומצמצם עד מאוד את מידת יכולתו להשפיע על הק"ו המורכב. ל'דיו' אין יכולת לפעול במקרים הבאים: כשיש אינדיקציה מקובלת למינוף; כאשר הק"ו מנוסח באופן איכותי ללא תוצאת היסק קונקרטי; וכאשר פעולת ההיסק הקונקרטי מתבצעת כאלמנט משלים מחוץ למבנה הק"ו.

ה'דיו'

ה'דיו' בק"ו א מוצג במשנת ב"ק כמגביל הק"ו ולא כפורכו, בשונה מן ה'דיו' שבסוגיית נידה, אולם הכלל 'דיו' מבטל מינוף (בדרך של הגבלה ליחצי נזק) גם אם קיימת אינדיקציה למינוף. תוצאת ההגבלה אינה פוגמת בתקפותו של הק"ו כיוצר הלכה ותוצאה זו מקובלת גם על חכמים דרבי טרפון. בק"ו ב, 'דיו' לבא מן הדין פועל על כל תובנת מינוף שהיא, גם חיצונית למבנה הק"ו. 'הבא מן הדין' הוא ההיסק הישיר או העקיף הנוצר על בסיס המבנה של הק"ו גם אם הוא איכותי, בתוך או מחוץ לק"ו והוא חייב להיות שוה ל'נדון'.

תקינות: הדרישות המתודולוגיות הנדרשות מן הק"ו המורכב
תוצאת ההיסק בק"ו כפי שהיא מנוסחת הינה התוצאה הסופית. אין לבצע קונקרטיזציה כמותית למינוף תוצאת היסק איכותית, שמא תיחשב תוצאה זו לתוצאת הק"ו. ניתן לעשות שימוש בק"ו איכותי שבודק 'מגמות' לצורכי 'ניצוח' ו'שכנוע' אבל לא כמדרש יוצר הלכה.

הרכיב הדומיננטי בניסוח ה'דיו'

בק"ו א הדגש הוא על המילה 'דיו', ה'דיו' הוא ההגדרה לגבולות המינוף של הק"ו גם המינוף מגובה באינדיקציה מקובלת.
בק"ו ב, הדגש בנוסף ל'דיו' הוא על 'הבא מן הדין' כלומר: גם על היסק חצוני. "בא" הוא תיאור **התהליך** כולו ולא כינוי למלמד בק"ו. משל היה אומר: שהתוצאה 'הבאה מן הדין' כהיסק חיצוני אף היא צריכה להיות שווה לנידון.